

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Civilinės teisės ir civilinio proceso katedra**

Natalijos Bortnikaitės,
IV kurso, komercinės teisės
studijų atšakos studentės

Magistro darbas

**Kaltės ir neteisėtumo,
kaip civilinės atsakomybės sąlygų, santykis:
lyginamieji aspektai**

Vadovas: lekt. Andrius Kabišaitis

Recenzentas: lekt. dr. Tomas Kontautas

Vilnius

2007

Turinys.

	Įžanga.....	p. 3 – 4
1.	Civilinė atsakomybė.....	p. 5 – 13
1.1.	Civilinės atsakomybės samprata.....	p. 5 – 7
1.2.	Civilinės atsakomybės būtinos sąlygos.....	p. 8 – 12
1.3.	Civilinės atsakomybės rūšys: sutartinė ir deliktinė atsakomybė.....	p. 12 – 13
2.	Neteisėtumas kaip civilinės atsakomybės sąlyga.....	p. 14 – 24
2.1.	Neteisėtumo samprata.....	p. 14 – 16
2.2.	Neteisėti veiksmai – pareigos nevykdymas.....	p. 16 – 20
2.2.1.	Teisėtas elgesys – pareigos tinkamas vykdymas.....	p. 16 – 17
2.2.2.	Neteisėtumas ir nesąžiningumas. Elgesys <i>bonus fater familias</i>	p. 18 – 19
2.3.	Neteisėtumas sutartinėje ir deliktinėje atsakomybėje.....	p. 20 – 24
2.3.1.	Neteisėtumo samprata sutartinėje atsakomybėje.....	p. 20 – 21
2.3.2.	Neteisėtumo samprata deliktinėje atsakomybėje.....	p. 21 – 24
2.3.2.1.	Neteisėtumas ir generalinis deliktas.....	p. 21 – 22
2.3.2.2.	Neteisėtumas kaip atsakomybės už kitų asmenų veiksmus sąlyga.....	p. 23 – 24
3.	Kaltė kaip civilinės atsakomybės sąlyga.....	p. 25 – 36
3.1.	Kaltės civilinėje teisėje samprata.....	p. 25 – 27
3.2.	Kaltė kaip būtina civilinės atsakomybės sąlyga.....	p. 28 – 31
3.3.	Kaltės formos reikšmė.....	p. 32 – 35
4.	Kaltės ir neteisėtumo santykis.....	p. 37 – 43
4.1.	Nekaltumo prezumpcija civilinėje teisėje.....	p. 37 – 40
4.2.	Kaltė ir neteisėtumas – ar tai skirtingos civilinės atsakomybės sąlygos?.....	p. 40 – 43
4.2.1.	Nesąžiningumas kaip neteisėtumas ir kaltė.....	p. 40 – 41
4.2.2.	Neteisėtumo sutapatinamas su kalte.....	p. 42 – 43
	Išvados.....	p. 44 – 45
	Literatūra.....	p. 46 – 49
	Santrauka.....	p. 50
	Abstract.....	p. 51

Ižanga

Civilinė atsakomybė yra viena iš stambiausių civilinės teisės – prievolės teisės – instituto dalis. Turint tikslą atstatyti pažeistą subjektyvią civilinę teisę, civilinė atsakomybė užima reikšmingą vietą civilinės teisės sistemoje. Neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, teisingas suvokimas yra aktualus teisinėje valstybėje. Nesant šių sąvokų tikslaus atskyrimo, kyla neaiškumų dėl kurių galimi nepagrįsti įstatymo saugomų asmens teisių tolimesni pažeidimai.

Magistro darbo keliamos problemos yra aktualios adekvačiam neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, suvokimui. Neteisėtumo ir kaltės sąvokų tikslus apibrėžimas, jų skirtumų analizė yra vertingi įstatymų reglamentuojamų santykių traktavimui. Nagrinėjamų sąvokų aiškus atskyrimas yra reikšmingas teismų praktikai, yra vienas iš pagrindų teisėtam, teisingam ir sąžiningam teismo sprendimui priimti.

Pagrindinis magistro darbo tikslas yra nustatyti neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, santykį, ištirti šių sąlygų ypatumus. Tyrimo metu siekiama išanalizuoti neteisėtumo ir kaltės sąvokų galimų aiškinimo problemų prigimtį: nustatyti, ar neteisėtumas ir kaltė gali būti sutapatinami, ar neteisėtumo sąvoka apima kaltės sąvoką. Darbe siekiama ištirti neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, sampratas. Šių sampratų atskleidimas siejamas su neteisėtų veiksmy ir kaltės kaip sąžiningo elgesio vertinimū, t.y. neteisėtumą ir kaltę bandoma atskleisti lyginant asmens elgesį su *bonus et diligens pater familias* elgesio modeliu.

Metodologinis darbo pagrindas – bendras dialektinis tyrimo, mokslinės teorijos analizės metodas. Taip pat pasitelktas istorijos bei dabarties lyginimo metodas, loginio ir sisteminio tyrimo metodai. Darbe analizuojama bei lyginama Lietuvos ir užsienio šalių teisės doktrinoje magistro darbo temą liečianti informacija, tiriami ir sistemiškai lyginami Lietuvos Respublikos ir kitų šalių, daugiausiai Europos ir Rusijos Federacijos, įstatymai. Sąvokų esmei išsiaiškinti analizuojama Senovės Romos teisė.

Tiek Lietuvos, tiek užsienio šalių teisės doktrinoje iki šiol nėra skirta daug dėmesio neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, santykio tyrimui. Moksliniai tyrimai Lietuvoje tik iš dalies bei nežymiai palietė magistro darbe nagrinėjamą temą. Informacijos dėl pagrindinio tyrimo objekto stoka nulemia darbo originalumą. Tiriant teisės mokslo darbus neaptikta konkrečios neteisėtumo ir kaltės skirtumų prigimties analizės. Be to, nerasta aiškaus loginio paaiškinimo leidžiančio pagrįsti ar paneigti tiriamų neteisėtumo ir kaltės sąvokų sutapatinimą, atskyrimą bei teigimą, jog viena jų apima kitą.

Teorinį tyrimo pagrindą sudaro Lietuvos ir užsienio valstybių teisės mokslininkų darbai. Didelę reikšmę analizei turėjo Valentino Mikelėno monografijoje „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“¹ pateikta autoriaus nuomonė bei tyrimai, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaro² autorių nuomonė atitinkamais klausimais, vertingos yra profesoriaus Suchanovo civilinės teisės doktrinos šaltinyje „Гражданское право: Том I“³ išsakytos mintys, aktuali Algio Norkūno straipsnyje „Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas“⁴ bei M. I. Braginskio ir V. V. Vitrianskio moksliniame darbe „Договорное право: Общие положения“⁵ pateikta informacija ir samprotavimai. Darbe naudojami ir kiti, ne itin reikšmingi, bet įtakojantys analizę, moksliniai darbai.

Pagrindinis magistro darbo tyrimo teisės aktų šaltinis yra Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas⁶. Be to, darbe naudojami teiginiams pagrįsti bei palyginti ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai, užsienio šalių civiliniai įstatymai. Analizuojant atskirus reiškinius, pasitelkta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika.

¹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995;

² MIKELĖNAS, Valentinas, et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Vilnius: Justitia, 2001;

³ СУХАНОВ, Е. А., et al. *Гражданское право. Том I*; отв. ред. проф. Е. А. Суханов.; учебник.; Москва: Издательство БЕК, 1998;

⁴ NORKŪNAS, A. Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. *Jurisprudencija*, 2002, t. 28 (20), p. 112 – 118;

⁵ БРАГИНСКИЙ М.И., ВИТРЯНСКИЙ В.В. *Договорное право: Общие положения*. Москва: Издательство „Статут“, 1997;

⁶ LR civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais), 2000 m. liepos 18 d., Nr. VIII-1864 (Valstybės žinios, 2000, Nr.74-2262, Nr.77 (atitaisymas), Nr.80 (atitaisymas), Nr.82 (atitaisymas));

1. Civilinė atsakomybė

1.1. Civilinės atsakomybės samprata

Bendriausia prasme teisinė atsakomybė yra prievolė asmeniui pažeidus viešą ar privatų interesą. Šios prievolės šalis – pažeidėjas, už padarytą pažeidimą patiria įstatymuose numatytą sankciją, kita šalis – nukentėjęs asmuo, gali reikalauti visuomeninės ar viešosios institucijos, teismo ar arbitražo, taikyti pažeidėjui sankciją arba taikyti šią sankciją pats.⁷ Kitaip sakant, „teisinė atsakomybė yra socialinės atsakomybės rūšis, teisės pažeidimo subjekto numatyta teisės normose prievolė patirti neigiamas pasekmes“⁸. Civilinė atsakomybė yra viena iš teisinės atsakomybės rūšių. „Kontinentinės teisės sistemos šalyse civilinė atsakomybė yra vieno stambiausių civilinės teisės institutų – prievolių teisės – sudėtinė dalis“⁹. Ji gali būti taikoma, kai pažeidžiama civilinė teisinė prievolė ir tokio pažeidimo pasėkoje asmeniui ar keletui asmenų padaroma žala. Detaliau civilinė atsakomybė – “civilinės teisės normose įtvirtintos teisės normos, numatančios asmens pareigos neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo, susijusio su kito asmens subjektyvios teisės pažeidimu, teisinės pasekmes. Civilinės atsakomybės turinys – teisės pažeidėjui (skolininkui) kito asmens (kreditoriaus) interesais įstatymu ar sutartimi numatytų neigiamų, ekonomiškai nenaudingų turinio pobūdžio poveikio priemonių taikymas, kompensuojant nuostolius, sumokant netesybas (baudą, delspinigius), atlyginant žalą.“¹⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.245 straipsnio 1 dalyje pateikta civilinės atsakomybės samprata: civilinė atsakomybė – tai turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pabrėždamas neturtinio pobūdžio subjektyvios teisės pažeidimo atlygintinumą, pateikia tokį civilinės atsakomybės apibrėžimą: „<...> Tai turtinė prievolė - civilinė atsakomybė. Ji apibūdinama kaip turinio pobūdžio netekimai, kurie yra nukreipti į privalančio ją vykdyti asmens turtą ir išieškomi reikalavimo teisę turinčio asmens naudai. Jos atsiradimo

⁷ AMBRASIENĖ, Danutė, *et al. Civilinė teisė. Prievolių teisė*; vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 188;

⁸ ДОДОНОВ, В.Н., *et al. Большой юридический словарь*; ред. Сухарев, А.Я. Москва: ИНФРА-М, 1998, p. 781 - *vertimas autorės*;

⁹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 25;

¹⁰ ДОДОНОВ, В.Н., *et al. Большой юридический словарь*; ред. Сухарев, А.Я. Москва: ИНФРА-М, 1998, p. 463 - *vertimas autorės*;

pagrindas gali būti susijęs su asmeninių neturtinių vertybių, tokių kaip garbė ir orumas, pažeidimu¹¹.

Civilinė atsakomybė, kaip teisinės atsakomybės rūšis, kaip ir baudžiamoji, administracinė bei drausminė atsakomybė, turi savo ypatumų, skiriančių ją nuo kitų rūšių atsakomybių. Šiuos ypatumus sąlygoja pačios civilinės teisės ypatumai. Dažniausiai teisinėje doktrinoje, išskiriant civilinės atsakomybės ypatumus, ji yra lyginama su ryškiausių skirtumų turinčiu pavyzdžiu – baudžiamąja atsakomybe.

Visų pirma, ganėtinai ryškus civilinės atsakomybės bruožas – jos turinis pobūdis. Civilinės atsakomybės taikymas visada yra siejamas su nuostolių, patirtos žalos atlyginimu, netesybų (baudos, delspinigių) mokėjimu. Net tais atvejais, kai civilinė atsakomybė atsiranda dėl asmeninių neturtinių teisių pažeidimo arba dėl nukentėjusio asmens fizinio skausmo ar dvasinių išgyvenimų (neturtinės žalos), nukentėjusiojo naudai bus išieškoma atitinkama kompensacija pinigais „moralinei“ žalai ar patirtiems nuostoliams atlyginti.

Civilinė atsakomybė, skirtingai nuo kitų rūšių atsakomybių, yra kompensacinio pobūdžio. Civilinės teisės reglamentuojami santykiai pasižymi ekvivalentinio atlygintinumo charakteriu. Ryšium su tuo, civilinės teisinės atsakomybės tikslas – nukentėjusiojo patirtų nuostolių ar žalos ekvivalentinis atlyginimas bei turinės nukentėjusiojo nuo pažeidimo padėties atstatymas vengiant nepagrįsto jo praturtėjimo. Tokiu būdu pabrėžiamas kompensacinis civilinės atsakomybės pobūdis, kurios dydis turėtų sutapti su patirtų nuostolių dydžiu ir neviršyti jo. Galimos šios taisyklės išimtys leidžia įstatymų ar sutarties numatytais atvejais padidinti, sumažinti arba riboti atsakomybės dydį (pvz., LR CK 2.50 str., 6.253 str.). Suabejoti kompensaciniu civilinės atsakomybės pobūdžiu verčia, pavyzdžiui, LR autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo¹² 83 straipsnio nuostata: „Vietoj dėl šio Įstatymo saugomų teisių pažeidimo faktiškai atsiradusios žalos (nuostolių) atlyginimo šio Įstatymo 77 straipsnio 1 dalyje nurodyti asmenys gali reikalauti <...> atlyginimo, kuris turėjo būti sumokėtas, jeigu pažeidėjas būtų teisėtai naudojęsis kūriniais ar kitais šio Įstatymo saugomų teisių objektais (tai yra gavęs leidimą), o kai yra pažeidėjo tyčia ar didelis neatsargumas, – iki dviejų kartų didesnio šio atlyginimo“. Ko gero būtent tokiais atvejais galima kalbėti apie įstatymu numatytos kompensacinio pobūdžio taisyklės išimtį. Panašių baudinio pobūdžio prievolės neįvykdymo pasekmių atlyginimo atvejų, galima surasti ir daugiau (pvz., LR CK 6.100

¹¹ LAT CBS 2004-10-27 nutartis c.b. J.K. v. I.S. –Ž., Nr. 3K-3-579/2004, kat. 20.6; 39.1;

¹² LR autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 1999 m. gegužės 18 d., Nr. VIII-1185 (Valstybės žinios, 1999, Nr. 50-1598, 2000, Nr. 66-1985);

str.). Tokias išimtis, egzistuojančias ne tik Lietuvos civilinėje teisėje¹³, galima paaiškinti reglamentuojamų civilinių, daugiausiai turtinio pobūdžio santykių dalyvių skatinimu sąžiningai vykdyti savo prievolės. Neturtinio pobūdžio civilinių santykių dalyvių pareigos nevykdymas taipogi gali užtraukti civilinę atsakomybę. Šiuo atveju taip pat bus neigiamas turtinis poveikis, pavyzdžiui, pažeidus vieną iš LR civilinio kodekso Antrosios knygos I dalies II skyriaus „Specifinės fizinių asmenų civilinės teisės ir jų įgyvendinimas“ numatytų asmens teisių, kai nukentėjęs asmuo gali reikalauti tiek turtinės, tiek neturtinės žalos atlyginimo. Be kita ko, civilinė atsakomybė - tai vieno civilinių santykių dalyvio atsakomybė kitam, pažeidėjo atsakomybė nukentėjusiajam. Šis civilinės atsakomybės ypatumas sąlygotas šalių lygybės ir autonomijos principais.

Be to, derėtų pažymėti, jog civilinė atsakomybė kompensacinio pobūdžio dėka skiriama nuo kitų pažeistos teisės gynimo būdų, nelaikomų civiline atsakomybe, t.y., pavyzdžiui, nuo įpareigojimo įvykdyti prievolę natūra, teisių pripažinimo, įpareigojimo susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo (LR CK 1.138 str.).

Kitas išskirtinis civilinės atsakomybės bruožas – civilinės atsakomybės taikymas už privataus, bet ne viešojo intereso pažeidimą. Ši ypatumą vėlgi sąlygoja civilinės teisės paskirtis saugoti subjektyvias asmens turtines ir asmenines neturtines teises bei užtikrinti teisėtą civilinę apyvartą.

Kitas civilinės teisės ypatumas – skirtinga nuo kitų atsakomybės rūšių kaltės samprata bei jos įrodinėjimo tvarka. Civilinėje teisėje skolininko kaltė yra prezumuojama ir jos nebuvimas įrodomas pačio skolininko.¹⁴

Be to, civilinės atsakomybės taikymo tvarką reglamentuoja civilinio proceso normos bei civilinei atsakomybei taikyti numatyti ieškinio senaties terminai reglamentuojami civiliniais įstatymais.

Civilinės teisės doktrinoje egzistuoja tam tikros diskusijos civilinės atsakomybės kaip prievolės klausimu. Vieni mokslininkai teigia, jog civilinė atsakomybė – tai savarankiška prievolė, kiti, jog – papildoma. Pritartina V. Mikelėno išvadai, jog „atsakomybei atsirasti yra būtini nauji juridiniai faktai. Šie juridiniai faktai, sudarantys teisės pažeidimo sudėtį, sukuria ir kokybiškai naują teisinį santykį – teisinės atsakomybės santykį. Štai kodėl teisinė atsakomybė visuomet yra antrinis (arba šalutinis) teisinis santykis, atsiradęs kaip pirminio (pagrindinio) teisinio santykio pažeidimo pasekmė.“¹⁵

¹³ P.vz., žr.: БРАГИНСКИЙ М.И., ВИТРЯНСКИЙ В.В. *Договорное право: Общие положения*. Москва: Издательство „Статут“, 1997, p. 493 - *vertimas autorės*;

¹⁴ Plačiau apie kaltės sampratą ir kaltės prezumpciją žr. Darbo III dalyje „Kaltė kaip civilinės atsakomybės sąlyga“;

¹⁵ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 22;

1.2. Civilinės atsakomybės būtinos sąlygos

Civilinei teisei atsakomybei atsirasti, kaip ir bet kuriai prievolei, reikalingos tam tikros aplinkybės, t.y. teisinis pagrindas. LR civilinio kodekso komentaro autorių teigimu „ši prievolė (atlyginti nuostolius (žalą) – *autorės komentaras, N.B.*) atsiranda esant specifiniam pagrindui – civilinės teisės pažeidimui“¹⁶. Kaip yra pastebėta „Civilinės teisės: prievolių teisės“ vadovėlio autorių, „teisinėje literatūroje dažnai civilinės atsakomybės pagrindu nurodomas civilinės teisės pažeidimas“¹⁷. Autoriai sutinka su Valentino Mikelėno teigimu, jog tokia samprata nėra visiškai tiksli, nes civilinei atsakomybei atsirasti kartais pažeidžiama ne civilinės teisės norma (pvz., civilinis ieškinys baudžiamojame byloje)¹⁸. Tiksliau būtų pasakyti, jog „civilinės teisinės atsakomybės pagrindas (vienintelis ir bendras) yra asmens subjektyvios, tiek turtinės, tiek ir asmeninės neturtinės teisės pažeidimas, nes civilinė teisinė atsakomybė yra vieno civilinės apyvartos dalyvio atsakomybė prieš kitą, pažeidėjo atsakomybė nukentėjusiajam. Jos bendriausias tikslas – pažeistos teisės atstatymas, atsakomybės dydžio ir patirtos žalos ar nuostolių atitikimo principo pagrindu.“¹⁹ Pateikiant tokį civilinės atsakomybės pagrindo apibrėžimą nebelieka tariamojo civilinės ir kitos, pavyzdžiui, baudžiamosios teisės konflikto. Nors, akivaizdu, kad baudžiamosios veikos padarymo faktas bei viešojo intereso pažeidimas nepaneigia civilinės subjektyvios teisės pažeidimo. LR baudžiamojame proceso kodekso²⁰ 109 straipsnyje pasakyta, jog pareikšti civilinį ieškinį baudžiamajame procese turi teisę dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės ar neturtinės žalos asmuo. Akivaizdu, jog tokiu būdu, nukentėjęs asmuo sieks dėl jo reglamentuotų civiline teise subjektinių teisių pažeidimo patirtos žalos atlyginimo. Kaip papildomu argumentu galima remtis LR baudžiamojame proceso kodekso komentaro autorių civilinio ieškinio dalyko, turtinės ir neturtinės žalos, turinio paaiškinimais. Komentuojant

¹⁶ MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T. I.* Vilnius: Justitia, 2003, p. 334;

¹⁷ AMBRASIENĖ, Danutė, *et al. Civilinė teisė. Prievolių teisė*; vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 181;

¹⁸ *Ibidem*;

¹⁹ БРАГИНСКИЙ М.И., ВИТРЯНСКИЙ В.В. *Договорное право: Общие положения*. Москва: Издательство „Статус“, 1997, p. 569 - *vertimas autorės*;

²⁰ LR baudžiamojame proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojame proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais), 2002 m. kovo 14 d., Nr. IX-785 (Valstybės žinios: 2002, Nr.37-1341, Nr.46 (atitaisymas));

LR baudžiamojo proceso kodekso 109 straipsnį, žalos sąvokai tiksliau apibrėžti, autoriai nagrinėja būtent LR civilinio kodekso normas, t.y. 6.249 bei 6.250 straipsnius.²¹

Bet civilinės atsakomybės taikymui reikalingas tam tikrų sąlygų, juridinių faktų, jų viseto buvimas, kurio pasekoje skolininkui atsiras prievolė kreditoriui atlyginti žalą (nuostolius), atitinkamai kreditoriui – teisė reikalauti šios prievolės įvykdymo. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso šeštos knygos XXII skyriaus „Civilinė atsakomybė“ pirmajame skirsnyje „Bendros nuostatos“ pateikiamos civilinei atsakomybei atsirasti būtinos sąlygos: neteisėti veiksmai (LR CK 6.246 str.), priežastinis ryšys (LR CK 6.247 str.), kaltė (LR CK 6.248 str.), žala ir nuostoliai (LR CK 6.249 str.). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas daugelį kartų savo nutartyse teigė, jog „civilinė atsakomybė yra galima tik esant visoms būtinosioms jos sąlygoms: neteisėtiems veiksams, žalai (nuostoliams), priežastiniam ryšiui tarp neteisėtų veikslių ir žalos (nuostolių) bei privalančio atsakyti subjekto kaltei.“²² Tokius Aukščiausiojo Teismo pasisakymus, dėl visų minėtų civilinės atsakomybės sąlygų būtinumo, reikia vertinti su tam tikromis prielaidomis, jog įstatymų numatytais atvejais tam tikra sąlyga nėra būtina. Šioje vietoje naudinga bus trumpai aptarti bendriausias nuostatas, dėl civilinės atsakomybės vienos ar kitos sąlygos būtinumo.

LR civilinis kodeksas neteisėtus veiksmus apibūdina kaip numatytos įstatymu ar sutartimi pareigos neįvykdymą arba bendro pobūdžio pareigos elgtis atidžiai ir rūpestingai pažeidimą (LR CK 6.246 str. 1 d.). Neteisėtų veikslių sampratai šiame darbe bus skirta nemažai dėmesio. Aptariant šios civilinės atsakomybės sąlygos būtinumą, pažymėtina, jog LR civilinio kodekso 6.246 straipsnio 3 dalies nuostata, nusakanti, jog teisėtais veiksmais padaryta žala atlyginama tik įstatymų numatytais atvejais, negali būti suprasta kaip civilinės atsakomybės taikymas už teisėtus veiksmus. Manytina, nepagrįstai „Civilinės teisės: prievolių teisės“ vadovėlio autoriai, remdamiesi LR civilinio kodekso 6.246 straipsnio 3 dalies nuostata, teigia, jog „neteisėti veiksmai ne visada yra būtinas civilinės atsakomybės pagrindas“²³. Galima sutikti su šios nuostatos komentarais, pateiktais LR civilinio kodekso komentaru autorių : „Jeigu žalos padaryta teisėtais

²¹ GODA, Gintaras, *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 278-280;

²² LAT CBS 2002-02-20 nutartis c.b. Ž.Š. v. AB „Lietuvos taupomasis bankas“, Nr. 3K-3-390/2002, kat. 39.2.1; 39.2.3; 39.3; 60; 94.2; 2003-05-19 nutartis c.b. V.B. v. AB "Lietuvos žemės ūkio bankas", Nr. 3K-3-617/2003, kat. 39.2.1.;

²³ AMBRASIENĖ, Danutė, *et al.* Civilinė teisė. Prievolių teisė.; vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 181;

Šiuo vadovėlio autorių civilinės atsakomybės „pagrindo“ terminas naudojamas ne kaip civilinės atsakomybės kaip pareigos atsiradimo pagrindas, bet, kaip „sąlyga“. Toks šių terminų sutapatinimas sąlygotas anglų-saksų teisės sistemos šalyse vietoje „civilinės atsakomybės sąlygos“ naudojamas „civilinio ieškinio pagrindo“ terminas. – autorės komentaras;

veiksmis, civilinė atsakomybė negalima. Tačiau išimtiniais atvejais įstatymas gali nustatyti visišką ar dalinį padarytos žalos kompensavimą ir kai ji padaryta teisėtais veiksmais. Tokiais atvejais padarytos žalos kompensavimas nelaikomas civiline atsakomybe, todėl tokiems santykiams normos, reglamentuojančios civilinę atsakomybę, netaikomos.²⁴

LR civilinis kodeksas priežastinį ryšį apibrėžia pasakydamas, jog atlyginami tik tie nuostoliai, kurie susiję su veiksmais, nulėmusiais skolininko civilinę atsakomybę tokiu būdu, kad nuostoliai pagal jų prigimtį gali būti laikomi skolininko veiksmų rezultatu (LR CK 6.247 str.). Perfrazuojant šią normą galima pasakyti, kad priežastinis skolininko elgesio ir nuostolių ryšys reiškia, kad atsiradę nuostoliai yra skolininko elgesio pasekmė. Kaip teisingai yra pastebėta Civilinio kodekso komentaro autorių, priežastiniam ryšiui nustatyti svarbu, jog „skolininko veiksmai (neveikimas) buvo atlikti anksčiau, nei atsirado nuostolių“²⁵. Kritikuotina yra „Civilinės teisės: prievolių teisės“ vadovėlio autorių išsakyta nuomonė dėl priežastinio ryšio, kaip civilinės atsakomybės sąlygos būtinumo: „priežastinis ryšys tarp žalos (nuostolių) ir neteisėtų veiksmų ne visada yra būtinas“²⁶. Argumentuodami šį teiginį, autoriai pateikia netiesioginį civilinės atsakomybės, kaip nebūtiną priežastinio ryšio sąlygos, pavyzdį. Akivaizdu, kad tai pernelyg paviršutiniškas požiūris į atsakomybę už kito asmens veiksmais padarytą žalą. Esant civilinei atsakomybei, pavyzdžiui, už neveiksnaus fizinio asmens padarytą žalą (pvz., LR CK 6.275 str., 6.278 str.), skolininkas – tikrojo, faktinio pažeidėjo atstovas pagal įstatymą, globėjas, skirtingai nei neveiksnaus asmuo, laisvai disponuojantis savo piniginiiais ištekliais, atlyginant nuostolius „vaidina pinigines vaidmenį“. Nustatant neteisėto veiksmo ir atsiradusios žalos priežastinį ryšį reiktų nagrinėti ar atsiradę nuostoliai yra neveiksnaus asmens poelgio pasekmė. Civilinės atsakomybės perkėlimas globėjui visiškai pagrįstas, turint omenyje neveiksnaus asmens dalyvavimo civilinėje apyvartoje atstovavimą, nesant neveiksnaus asmens teisės prisiimti įsipareigojimus bei disponuoti savo turtu. Žalos atlyginimas globėjo lėšomis, atsižvelgus į jo pareigas, susijusias su globa, irgi yra logiškas. Analogiškai vertintinas priežastinis ryšys, esant darbdavio atsakomybei už darbuotojo, einančio savo darbinės pareigas, veiksmais padarytą žalą (LR CK 6.264 str.). Šiuo atveju visai logiška, jog „piniginės vaidmuo“ vėl priklauso ne faktiniam pažeidėjui – darbuotojui, bet darbdaviui, juk darbuotojas veikia darbdavio

²⁴ MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T. 1*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 337;

²⁵ *Ibidem*;

²⁶ AMBRASIENĖ, Danutė, et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*; vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 181;

nurodymu ir jo interesais. Priežastiniam ryšiui nustatyti taipogi bus svarbus realiai veikusio asmens – darbuotojo, neteisėtų veiksmų bei žalos atsiradimo priežasties santykis. Galima logiškai paaiškinti priežastinį ryšį tarp atsakingo už kito asmens padarytą žalą neteisėtų veiksmų (neveikimo)²⁷ ir atsiradusios žalos. Bet toks priežastinis ryšys bus pernelyg nutolęs. Nors įstatymų leidėjas nepasisako dėl Lietuvoje taikomos priežastinio ryšio nustatymo teorijos, o tokių teorijų pasaulinėje teisės doktrinoje išskirta nemažai, LR civilinio kodekso komentaro autoriai pažymi, jog teismai, nustatydami veiksmų ir patirtos žalos priežastinį ryšį, gali taikyti lankstaus priežastinio ryšio doktriną bei konkrečioje byloje atsižvelgti į daugelį aplinkybių²⁸. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas savo nutarimuose pažymi, jog „priežastinis ryšys gali būti tiesioginis, kai dėl teisinę pareigą pažeidusio asmens veiksmų žala atsirado tiesiogiai. Jis gali būti ir netiesioginis, kai atsakovo veiksmis tiesiogiai nepadarytas neigiamas turtinis poveikis, bet sudarytos sąlygos žalai atsirasti ar jai padidėti. <...> Jeigu žalai atsirasti turėjo įtakos kelių asmenų veiksmai, tai priežastinis ryšys yra tarp tų veiksmų ar veiklos, kurie buvo pagrindinė žalos atsiradimo priežastis.“²⁹. Bet kuriu atveju, nustatant priežastinį ryšį, nuostoliai negali būti pernelyg nutolęs asmens veiksmų padarinys.

LR civilinio kodekso 6.248 straipsnio 3 dalyje pateikta kaltės samprata: laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu atsižvelgus į prievolės esmę bei kitas aplinkybes jis nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina. To paties straipsnio 1 dalyje pasakyta, jog įstatymų arba sutarties numatytais atvejais civilinė atsakomybė galima nesant skolininko kaltei. Ryškiausias šios išimties pavyzdys yra generalinis deliktas. Be to, galima juridinio asmens (įmonės, verslininko) atsakomybė be kaltės, kai sutartinės prievolės neįvykdo ar netinkamai ją įvykdo įmonė (verslininkas), tai ji atsako visais atvejais, jei neįrodo, kad prievolės neįvykdė ar netinkamai ją įvykdė dėl nenugalimos jėgos (LR CK 6.256 str. 4 d.). Taigi, kaltė nėra būtinoji civilinės atsakomybės sąlyga tik tuomet, kai yra tai nusakanti įstatymo ar sutarties nuostata. Derėtų pažymėti, jog skirtingos teisės sistemos istoriškai pagrįstos skirtingomis atsakomybės principų teorijomis. JAV taikomas besąlyginės atsakomybės principas, Europos šalyse atsakomybė už žalą padarymą grindžiama atsakomybės už kaltę doktrina.³⁰ Plačiau

²⁷ Plačiau atsakingo už kito asmens padarytą žalą veiksmų neteisėtumo klausimas nagrinėtas šio darbo 2.3.2.2. punkte „Neteisėtumas kaip atsakomybės už kitų asmenų veiksmų sąlyga“;

²⁸ MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T1.* Vilnius: Justitia, 2003, p. 338;

²⁹ LAT 2000-06-16 senato teismų praktikos taikant įstatymus dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu, apibendrinimo apžvalga, nut. Nr. A2-13/2000;

³⁰ БИРЖАКОВ, М.Б. *Контракт с инофирмой. Энциклопедия международных контрактных отношений.* Второе издание. Санкт-Петербург: ОЛБИС, САТИС, 1995, p. 290 - vertimas autorės;

kaltės sampratos, jos prezumpcijos prigimties bei kitos problematikos klausimai analizuojami Darbo III dalyje „Kaltė kaip civilinės atsakomybės sąlyga“.

Žala civilinės teisės moksle apibūdinama kaip „teisės saugomų asmeninių ir turtinių vertybių sunaikinimas arba pakenkimas neteisėtais veiksmais, sukėlęs neigiamų pasekmių, kurias pagal įstatymus galima įvertinti turtine išraiška.“³¹ Kitaip tariant, „žala, įvertinta pinigais, laikoma nuostoliais“³². Žala yra būtina civilinės teisinės atsakomybės sąlyga. Kaip jau buvo minėta, viena iš civilinės atsakomybės funkcijų – kompensuoti dėl civilinės prievolės nevykdymo patirtus nukentėjusiojo nuostolius. Taigi, nesant žalos, civilinės atsakomybės teisinis santykis tampa beprasmiu bei neįmanomas.

Bet tokia civilinės atsakomybės sąlygų visuma nėra vienintelė civilinės teisės teorijoje. Pavyzdžiui, Prancūzijos prievolių teisės teorijoje neteisėti veiksmai nelaikomi civilinės atsakomybės sąlyga, o Švedijoje egzistuoja dar platesnė civilinės atsakomybės sąlygų visuma su papildoma, nebuvimo civilinę atsakomybę šalinančių aplinkybių – nukentėjusiojo sutikimo, teisėtų veiksmų, būtiniosios ginties, siejama sąlyga.³³

1.3. Civilinės atsakomybės rūšys: sutartinė ir deliktinė atsakomybė

Civilinė teisinė atsakomybė yra dviejų rūšių: sutartinė civilinė atsakomybė bei deliktinė atsakomybė. Šių atsakomybės rūšių sampratos pateiktos LR civilinio kodekso 6.245 straipsnio 3 ir 4 dalyse: sutartinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, kuri atsiranda dėl to, kad neįvykdoma ar netinkamai įvykdoma sutartis, kurios viena šalis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo ar netesybų (sumokėti baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti dėl sutarties neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo padarytus nuostolius arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius). Deliktinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais. Šių civilinės atsakomybės rūšių skirtumų išties yra nemažai.

Visų pirma, sutartinės atsakomybės atveju šalis dar iki tam tikros pareigos pažeidimo bei civilinės atsakomybės atsiradimo sieja sutartiniai santykiai ir iš šios sutarties kilę įsipareigojimai. Esant deliktinei atsakomybei šalių nesieja išankstiniai

³¹ AMBRASIENĖ, Danutė, *et al. Civilinė teisė. Prievolių teisė.*; vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 191;

³² MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T. 1.* Vilnius: Justitia, 2003, p. 342;

³³ VITKEVIČIUS, P. *Civilinė teisė.*; vadovėlis. 2-asis patais. leid. Kaunas: Vijusta, 1998, p. 433;

įsipareigojimai, egzistuoja tik bendra pareiga netrukdyti asmenims naudotis savo subjektyviomis teisėmis bei nedaryti žalos kitam. Tačiau, galimi atvejai, kai tarp šalių, susietų sutartiniais įsipareigojimais, vienos jų padaryta žala kitai bus atliginama pagal deliktinę atsakomybę reglamentuojančias nuostatas. Bet ir pati žala tokiu atveju kils ne iš sutarties nevykdymo, o iš delikto, pavyzdžiui, kai žala bus padaroma asmens sveikatai ar gyvybei. Neteisėtumo atžvilgiu, deliktinės atsakomybės taikymui, esant šalių sutartiniam santykiams, svarbu yra tai, jog atsakomybė atsiras ne dėl susitarimu nustatytos pareigos nevykdymo. Dėl imperatyviai įstatyme įtvirtintos pareigos nedaryti žalos kitam pažeidimo, nesusijusio su sutartiniais santykiais, pažeidėjas už žalos padarymą atsako bendrais pagrindais. Sutartinei atsakomybei taikyti svarbu yra nustatyti sutartinių santykių pradžios momentą, turint galvoje, jog ikisutartiniai santykiai, siekiant susitarimo, irgi egzistuoja bei vienos iš šalių nesažiningi veiksmai gali sąlygoti kitos šalies patirtus nuostolius dėl sutarties nesudarymo. LR civilinio kodekso 6.163 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta derybų dalyvių pareiga atlyginti kitai šaliai dėl jo nesažiningų veiksmų patirtus nuostolius. Iš LR civiliniame kodekse įtvirtintos ikisutartinių santykių žalos atlygintinumo nuostatos, darytina išvada, jog „derybos – tai tarimasis sudaryti sutartį, o ikisutartiniai santykiai susiklosto nuo tada, kai šalys pradeda derybas.“³⁴ Derybų pradžia paprastai siejama su ikisutartinių santykių pradžia, o oferta ir akceptas paprastai papildo derybų stadiją.³⁵ Pažymėtina, jog net nesudarius sutarties, jau aptartos galimos sutarties sąlygos gali įtakoti civilinės atsakomybės taikymą bei žalos dydį, nors pati atsakomybė dažniausiai bus deliktinė³⁶.

Kita vertus, sutartinėje civilinėje atsakomybėje, skirtingai nuo deliktinės, galimas ne tik nuostolių, bet ir netesybų atlyginimas. Pažymėtina, kad kai pareiškiamas reikalavimas atlyginti nuostolius, netesybos įskaitomos į nuostolių atlyginimą (LR CK 6.73 str. 1 d.), kitaip tariant, esant sutartinei civilinei atsakomybei, galima reikalauti tik netesybų arba nuostolių, o pareikalavus abiejų, viena suma bus įskaitoma į kitą. Skirtinga yra sutartinės ir deliktinės atsakomybės kaltės reikšmė, neteisėtų veiksmų prigimtis. Šių klausimų aptarimui bei šių civilinės atsakomybės sąlygų santykiui bus skirtos kitos Darbo dalys.

³⁴ GADEIKIS, M. Ikisutartinių santykių samprata. *Teisės žinios. Žurnalo „Justitia“ priedas.*, 2006, Nr. 2-3 (15-16), p. 31-34, p. 32;

³⁵ *Ibidem*, p. 32-33;

³⁶ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 50;

2. Neteisėtumas kaip civilinės atsakomybės sąlyga

2.1. Neteisėtumo samprata

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas įtvirtina pasaulyje pripažintą nuostatą – civilinės atsakomybės būtina sąlyga yra veiksmų neteisėtumas. Ši nuostata ne vieną kartą yra minėta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, institucijos, formuojančios vienodą bendros kompetencijos teismų praktiką, aiškinant ir taikant įstatymus ir kitus teisės aktus (LR teismų įstatymo³⁷ 23 str. 2 d.), nutarimuose: “Civilinė atsakomybė galima tik esant visoms jos sąlygoms. Viena tokių sąlygų yra atsakovo veiksmų neteisėtumas”³⁸. Civilinės teisės dispozityvumas sąlygoja neteisėtumo, kaip civilinės atsakomybės sąlygos, kitoki nei baudžiamojoje ar administracinėje teisėje turinį. Civilinėje teisėje šalims paliktas platus elgesio variantų pasirinkimas ir todėl tik pažeidus įstatymo reikalavimus ar šalių tarpusavio susitarimu sukurtas nuostatas veiksmai laikytini neteisėtais. Skolininko veiksmų neteisėtumas – būtina tiek sutartinės, tiek deliktinės atsakomybės sąlyga. Veiksmų teisėtumas ar neteisėtumas turi būti nustatomas analizuojant jų santykį su teise³⁹.

Šioje vietoje derėtų paminėti, jog galimas toks elgesys, kurio pasekmėje bus padaryta žala, bet jos padarymas bus teisėtas. Teisė gali nedrausti, retais atvejais net leisti, padaryti žalą. Pavyzdžiui, eilė įstatymų, reglamentuojančių pareigūnų operatyvinę veiklą, leidžia neperžengiant sulaikymo teisėtumo ribos daryti žalą sulaikomajam (Valstybės sienos apsaugos tarnybos įstatymo⁴⁰ 26 str.), tam tikrais atvejais leidžiamas tam tikrų gaminių bei įrangos sunaikinimas (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo⁴¹ 82 str., Prekių ženklų įstatymo⁴² 50⁴ str.). Visada toks žalos padarymas yra savotiška leistina atsvara, priemonė pirminei neteisėtai veikai nutraukti ar užkirsti didesnės žalos atsiradimą. Dar nuo Senovės Romos laikų žinomas *actus legis nemini est daminosus* principas – iš teisėto akto negali atsirasti žalos.

Be to, atkreiptinas dėmesys, kad, kaip išimtį, įstatymas numato ir teisėtai padarytos žalos atlyginimą. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.246 straipsnio 3

³⁷ LR teismų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 1994 m. gegužės 31 d., Nr. I-480 (Valstybės žinios, 1994, Nr. 46-851); 2002 m. sausio 24 d., Nr. IX-732 (Valstybės žinios, 2002, Nr. 17-649);

³⁸ LAT CBS nutartis 2003-05-19 c.b. V.B. v. AB "Lietuvos žemės ūkio bankas", Nr. 3K-3-617/2003 m., kat. 39.2.1.;

³⁹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 102;

⁴⁰ LR valstybės sienos apsaugos tarnybos įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 2000 m. spalio 10 d., Nr. VIII-1996 (Valstybės žinios, 2000, Nr. 92-2848);

⁴¹ LR autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 1999 m. gegužės 18 d., Nr. VIII-1185 (Valstybės žinios, 1999, Nr. 50-1598, 2000, Nr. 66-1985);

⁴² LR prekių ženklų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 2000 m. spalio 10 d., Nr. VIII-1981 (Valstybės žinios, 2000, Nr. 92-2844);

punktas deklaruoja, jog žala, padaryta teisėtais veiksmais, turi būti atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais. Bet, kaip jau buvo pažymėta, tokiai žalai atlyginti nebus taikomos civilinę atsakomybę reglamentuojančios normos.

Galiojančio Lietuvos Respublikos civilinio kodekso rengėjai atsižvelgė į senojo civilinio kodekso netobulumą⁴³, pasaulinę praktiką, reglamentuojant neteisėtumą civiliniuose santykiuose, bei įtvirtino įstatyme veiksnių neteisėtumą, kaip būtiną civilinės atsakomybės sąlygą. Šią spragą pažymėjo Valentinas Mikelėnas savo monografijoje „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“⁴⁴. Ten pat, argumentuodamas savo nuomonę, V. Mikelėnas pateikė eilę užsienio valstybių civilinių kodeksų neteisėtumo reglamentavimo pavyzdžių: „Užsienio valstybių civiliniuose kodeksuose paprastai yra pabrėžiama, jog civilinė atsakomybė kyla tik už neteisėtais veiksmais padarytą žalą. Pvz., Prancūzijos civilinio kodekso III knygos antrame skyriuje „Deliktai ir *quasi* deliktai“ vartojamoje delikto sąvokoje aiškiai nurodyta, kad kalbama apie neteisėtais veiksmais padarytą žalą. Olandijos civilinio kodekso VI knygos trečio skyriaus „Neteisėtas aktas“ 162 straipsnis nustato, kad civilinė atsakomybė atsiranda neteisėtu aktu (veiksnu) padarius žalą kitam asmeniui. Japonijos civilinio kodekso III knygos penktos dalies „Neteisėti aktai“ 709 straipsnyje teigiama, kad asmuo, tyčia ar neatsargiai pažeidęs kito asmens teisę, privalo atlyginti šiuo pažeidimu padarytus nuostolius. Vokietijos civilinio kodekso II knygos dvidešimt penkto skyriaus „Neleistini veiksmai“ 823 straipsnis civilinę atsakomybę sieja su neteisėtu žalos padarymu. 1872 m. JAV Kalifornijos valstijos civilinio kodekso 3281 straipsnis nustato, kad asmuo, kuriam neteisėtais veiksmais padaryta žala, turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo. Italijos civilinio kodekso IV knygos devinto skyriaus „Neteisėti aktai“ 2043 straipsnis numato, kad kiekvienas apgaulingas tyčinis ar neatsargus aktas, kuriuo neteisėtai padaroma žala kitam asmeniui, įpareigoja žalą padariusįjį asmenį ją atlyginti“⁴⁵. Kitaip yra nusakyta Rusijos Federacijos civiliniame kodekse⁴⁶. Rusijos civiliniame įstatyme nėra tiesiogiai pavartota neteisėtumo sąvoka. Tuo pat metu RF civilinio kodekso 1064 straipsnio 3 dalyje aiškiai pasakoma, kad „žala padaryta teisėtais veiksmais atlyginama įstatymu numatytais atvejais“. Pažymėtina, jog Rusijos Federacijos civiliniame kodekse daugiau akcentuojamas netinkamas pareigos vykdymas ar pareigos nevykdymas bei kaltė, kaip

⁴³ Iki 2001 m. liepos 1 d. galiojusio Civilinio kodekso 483 straipsnyje nebuvo tiesiogiai pasakyta, jog atlygintina tik neteisėtais veiksmais padaryta žala – autorės komentaras.;

⁴⁴ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995;

⁴⁵ *Ibidem*, p. 102-103;

⁴⁶ Гражданский кодекс Российской Федерации (ГК РФ) от 30.11.1994, № 51 – Федеральный Закон, принят Государственной Думой Федерального Собрания Российской Федерации 21.10.1994 (ред. от 05.02.2007) (Парламентская газета, 08.02.2007);

būtiną civilinės atsakomybės sąlygą (RF CK 401 str.). Teigiamai vertintina Valentino Mikelėno nuomonė, jog nuoroda į veiksmų neteisėtumą apibrėžiant civilinės atsakomybės sąlygas yra būtina ir suteikia konkretumo. Tuo pat metu, kitokia civilinės atsakomybės sąlygų formuluotė ar kitaip sudėlioti šių sąlygų akcentai nepakeičia esmės. Tokią nuomonę patvirtina Rusijoje susiformavusi doktrina. Pavyzdžiui, Rusijos profesoriaus Suchanovo vadovėlyje „Civilinė teisė“⁴⁷ neteisėtumas įvardijamas kaip bendra, tipinė civilinės atsakomybės sąlyga. Toliau išanalizavus neteisėtumo turinį bus parodyta, kad bendros neteisėtumo, kaip civilinės atsakomybės atsiradimo sąlygos, laikomasi užsienio valstybėse nepriklausomai nuo įstatymų formuluočių ir tam tikrų subtilybių.

Norint geriau suprasti, kas yra neteisėtumas, maža bus pasakyti, jog tai yra priešinga teisei veikla. Būtina suprasti, koks yra priešingumo teisei turinys bei išsiaiškinti koks elgesys gali būti pripažintas prieštaraujantis teisei.

2.2. Neteisėti veiksmai – pareigos nevykdymas

2.2.1. Teisėtas elgesys – pareigos tinkamas vykdymas

Neteisėtumas civilinėje teisėje, kaip ir kituose teisės šakose, gali pasireikšti kaip priešingas teisei veikimas ar neveikimas. Kalbant apie veiksmų neteisėtumą, būtina pabrėžti, kad veiksmus reikia suprasti kaip pasyvius ar aktyvius veiksmus, kaip veikimą priešingą teisei arba neveikimą, t.y. teisėtai nustatytos pareigos nevykdymą. Toks neteisėtų veiksmų apibrėžimas įtvirtintas LR civilinio kodekso 6.246 straipsnyje ir tokie neteisėti veiksmai pavadinti „neteisėtu veikimu“ ir „neteisėtu neveikimu“.

Siekiant atskleisti LR CK 6.246 straipsnio nuostatas, nusakančias, jog civilinė atsakomybė atsiranda neįvykdžius pareigos arba atlikus draudžiamus veiksmus, reikia išsiaiškinti, kas yra veiksmų priešingumas teisei. Teisės, kaip įstatymų visumos, paskirtis yra sureguliuoti visuomeninius santykius, nustatyti elgesio taisykles, standartus. Akivaizdu, kad neatitinkantis teisės nuostatų elgesys yra neteisėtas. Pažeidžiant asmeniui nustatytą pareigą, leidimą, draudimą pasireiškia pažeidėjo veiksmų neteisėtumas. Civilinėje teisėje pačios pareigos gali būti įtvirtintos tiek įstatymiškai, tiek sukurtos sutarties šalių ar tiesiog neatitikti visuotinai pripažintų moralės nuostatų. Panašiai veiksmų neteisėtumą charakterizuoja Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2002 m. vasario

⁴⁷ СУХАНОВ, Е. А., et al. *Гражданское право. Том I.*; отв. ред. проф. Е. А. Суханов.; учебник.; Москва: Издательство БЕК, 1998, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą: http://kruglaw.narod.ru/lit/civil_law/suhanov1/sod.htm - vertimas autorės;

20 d. nutarime civilinėje byloje Ž. Š. v. AB "Lietuvos taupomasis bankas"⁴⁸: „skirtingai nei baudžiamojoje ar administracinėje teisėje, civilinėje teisėje asmens veiksmai gali būti pripažinti neteisėtais ne tik tais atvejais, kai šiais veiksmais pažeidžiamas tiesiogiai įstatyme įtvirtintas draudimas, bet ir tada, kai asmuo nevykdo ar netinkamai vykdo sutartyje numatytą pareigą ar net kai pažeidžia bendro pobūdžio pareigą elgtis atidžiai ir rūpestingai, tenkančią visiems civilinių teisinių santykių dalyviams.“

Tiek Lietuvos (LR CK 6.256 str., 6.189 str. 1 d.), tiek kitų šalių teisės normos numato, jog sutartis ją sudariusioms šalims tampa privaloma vykdymui ir turi įstatymo galią. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymi, kad neprieštaraujanti imperatyvioms teisės normoms susitarimo sąlyga sutarties šalims turi įstatymo galią, ir ją šalys turi tinkamai ir sąžiningai vykdyti⁴⁹. Analogiška nuostata įtvirtinta 1994 m. ir 2004 m. redakcijos UNIDROIT Tarptautinių komercinių sutarčių principų⁵⁰ 1.3 straipsnyje: tinkamai sudaryta sutartis yra privaloma šalims. Sutarties šalys laisva valia sukuria tarpusavio teises ir pareigas, pačios nustato prievoles pagal sutartį, išipareigojimus kitai šaliai ir atitinkamai kita šalis įgyja reikalavimo teisę. Taigi, neteisėtais pripažįstami sutarties šalies veiksmai priešingi sutarties nuostatoms.

Be to, civiliniuose teisiniuose santykiuose bet kokių prievolių vykdymo principinės nuostatos yra pareiga elgtis sąžiningai, protingai, teisingai, atidžiai ir rūpestingai (LR CK 1.5 str., 6.4 str., 6.246 str. 1 d.). Tokie elgesio principai pagrįsti tiek sąžiningos komercinės praktikos, tiek bendros moralės. Maža to, kad moralus elgesys, kaip atitinkantis visuotinai pripažintas elgesio taisykles, tapo papročiais, kurių laikomasi visame pasaulyje, Lietuvos teisėje tokie elgesio, santykių tarp subjektų principai įtvirtinti įstatymiškai. Taigi, neprotingas, neteisingas, nepakankamai atidus ir rūpestingas, nesąžiningas elgesys laikomas neteisėtu. Lietuvos įstatymų leidėjas, vengiant neaiškumų, minėtas bendro pobūdžio pareigas įtvirtino teisės normose, nors ir paliko teismų diskrecijai atskleisti savo nuožiūra šių pareigų turinį.

⁴⁸ LAT CBS nutartis 2002-02-20 c.b. Ž.Š. v. AB "Lietuvos taupomasis bankas", Nr. 3K-3-390/2002 m. kat. 39.2.1; 39.2.3; 39.3; 60; 94.2.;

⁴⁹ LAT CBS 2004-10-04 nutartis c.b. UAB "ERGO Lietuva" v. UAB "Baltic Logistic System Vilnius", Nr.3K-3-501/2004, kat. 39.6.1; 54.;

⁵⁰ UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principai, 1994 (2004), [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą: <http://www.unidroit.org/english/publications/proceedings/2004/study/50/s-50-98-e.pdf>;

2.2.2. Neteisėtumas ir nesąžiningumas. *Elgesys bonus pater familias*

Šioje vietoje vertėtų apsisistoti ties nesąžiningumo bei nepakankamo atidumo ir rūpestingumo sąvokų atskleidimu.

Kaip jau buvo minėta, LR civilinis kodeksas įsakmiai nurodo laikytis civilinių teisinių santykių subjektams sąžiningumo, teisingumo, atidumo, rūpestingumo principų. LR civilinio kodekso 1.5 straipsnis „Teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų taikymas“ įtvirtina pamatinius civilinės teisės principus, kurie atkartojami daugelyje LR civilinio kodekso straipsnių. Pačių šių principų turinio įstatymų leidėjas neatskleidžia bei palieka sąvokų apibrėžimą teismų praktikai ir teisinei doktrinai. „Šių principų aiškinimas ir taikymas kiekvienu konkrečiu atveju priklauso nuo faktinių bylos aplinkybių. Sąžiningumo, protingumo, teisingumo principų turinį gali padėti atskleisti tik konkretūs teismo precedentai. Tai yra vertybiniai kriterijai, leidžiantys teismui konkrečioje byloje priimti patį teisingiausią, protingiausią ir sąžiningiausią sprendimą.“⁵¹ LR civilinio kodekso 1.5 straipsnyje nurodyti principai yra plataus turinio, jie tarpusavyje labai glaudžiai susieja tuo pat metu ir papildo vienas kitą. Kaip yra pastebėta minėto LR civilinio kodekso straipsnio komentare „protingumas yra bendrasis principas, reikalaujantis, kad asmuo elgtųsi apdairiai, rūpestingai, atidžiai, teisingai ir sąžiningai. Protingumas yra sąžiningumas objektyviuoju požiūriu.<...> Sąžiningumas objektyviuoju požiūriu yra toks žmogaus elgesys, kuris atitinka protingumo ir teisingumo principų reikalavimus.“⁵² Būtent asmens elgesio vertinimas per objektyvaus sąžiningumo, protingumo prizmę padeda nustatyti principinį teisingumą.

Sąžiningo asmens veiksmai objektyviai vertinami nustatant ar turėjo asmuo dar ką nors žinoti, daryti ar nedaryti. Asmuo, turėjęs sužinoti, padaryti ar nepadaryti ir pasielgęs kitaip, veikė priešingai įstatymų nurodymams. Kiek apdairus ir rūpestingas turi būti asmuo, kad jo elgesys atitiktų įstatymui? Vėlgi, nustatant asmens elgesio atitiktį protingumo kriterijui, paprastai veiksmai vertinami objektyviai, neatsižvelgiant į asmens individualias savybes. Asmuo turi būti tiek apdairus ir rūpestingas, tiek atidus, kiek tokioje situacijoje galima buvo tikėtis iš racionalaus, protingo žmogaus. Kyla klausimas, kaip nustatyti, ar asmuo konkrečioje situacijoje elgėsi protingai, t.y. atidžiai, rūpestingai, sąžiningai? Tuo tikslu teisės mokslas naudoja seną sąvoką – lot. *bonus pater familias*, arba geras šeimos tėvas, ar – lot. *bonus et diligens pater familias*, t.y. „geras šeimos galva“ ir „geras ir taupus šeimnininkas“. Tai yra tarsi etalonas, su kuriuo lyginant turi būti

⁵¹ MIKELĖNAS, Valentinas, et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 1: Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 75;

⁵² *Ibidem*, 76-77 p.;

vertinamas konkretaus asmens elgesys konkrečioje situacijoje. Nenagrinėjant *bonus pater familias* sąvokos turinį Lietuvoje ir kitose šalyse, bei neliečiant tam tikrų profesijų atstovams, pavyzdžiui, gydytojams ar teisininkams keliamų padidintų atidumo, apdairumo reikalavimų, galima pasakyti, kad praktiškai tai reiškia, kad sąžiningas žmogus turi veikti kaip etalonas. Vertinant tam tikrų profesijų atstovų elgesį, kai toks elgesys susijęs su asmens profesine veikla, galima analizuoti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, kaip vieningą teismų praktiką formuojančios institucijos, nuomonę: „Su kokio atidaus ir rūpestingo asmens elgesiu lygintinas skolininko elgesys nustatoma, visų pirma įvertinus, ar šis elgesys pasireiškė profesinėje veikloje, nes profesinei veiklai paprastai keliami griežtesni reikalavimai. Asmens atidumo bei rūpestingumo lygis šioje veikloje laikytinas aukštesniu nei bet kurioje kitoje veikloje. Todėl ar skolininkas elgėsi neteisėtai bei ar jis kaltas dėl žalos (nuostolių) atsiradimo tuo atveju, kai žala (nuostoliai) atsirado iš profesinės skolininko veiklos, turi būti nustatoma įvertinus ne tik skolininko elgesio atitikimą konkrečioms įstatymo ar sutarties nuostatoms, bet ir tikėtiną rūpestingo ir atidaus konkrečios rūšies profesionalo elgesį atitinkamoje situacijoje.“⁵³

Taigi, sąžiningumo principo laikymasis yra imperatyvi norma ir šios normos nesilaikymas yra neteisėtas elgesys. UNIDROIT Tarptautinių komercinių sutarčių principų 1.7 straipsnis taipogi įtvirtina šalių pareigą elgtis sąžiningai ir laikytis sąžiningos komercinės praktikos bei tiesiogiai įtvirtina draudimą sutartyje susitarti dėl šių principų netaikymo. Vokietijoje šalių pareigą sąžiningai vykdyti savo įsipareigojimus pagal civilinės apyvartos papročius, įtvirtinta Civilinio kodekso 242 straipsnyje. Rusijos civilinio kodekso 6 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas sąžiningumo, protingumo ir teisingumo reikalavimas, o 10 straipsnio 3 dalis – sąžiningumo ir protingumo prezumpcija.

⁵³ LAT CBS 2002-02-20 nutartis c.b. Ž.Š. v. AB „Lietuvos taupomasis bankas“, Nr. 3K-3-390/2002 m., kat. 39.2.1; 39.2.3; 39.3; 60; 94.2.;

Papildomai žr. dėl medikų (gydytojų) atsakomybės: 2001-11-14 nutartį c.b. L.S. v. Kauno raudonojo Kryžiaus ligoninė, Nr. 3K-3-1140/2001, kat. 39.6.2.12.; 2003-03-31 nutartį c.b. D.A. v. Valstybinė mokslo įstaiga Lietuvos onkologijos centras, Nr. 3K-3-438/2003, kat. 39.6.2.12.; 94.3.; 2003-12-08 nutartį c.b. R.V. v. VŠĮ Kauno 2-oji klinikinė ligoninė, Nr. 3K-3-1180/2003, kat. 39.2.4; 39.3; 39.6.2.1; 2005-04-18 nutartį c.b. J.Z. v. VŠĮ „Marijampolės ligoninė“, Nr. 3K-7-255/2005, kat. 44.2.4.2; 44.8; dėl notarų atsakomybės: 1999-09-27 nutartį c.b. L.K. v. Vilniaus miesto 12-ojo notarų biuro notarė D. Jungevičienė ir DĮ UAB „Drauda“, Nr. 3K-3-398/1999; 2002-06-13 nutartį c.b. A.S. v. Kauno rajono 1-ojo notarų biuro notarė G. Pakerytė, Kauno rajono 2-ojo notarų biuro notarė R. Butkauskaitė, A. Povilanskienė, Nr. 3K-7-645/2002, kat. 39.2.3; 39.6.2.13; 2003-01-21 nutartį c.b. R.N. v. R.V. ir kt., Nr. 3K-7-127/2003, kat. 39.2.3.; 2003-09-03 nutartį c.b. R.L., V.L. v. Z.S., Kauno miesto 7 - ojo notarų biuro notarė J. Valevičienė, Kauno miesto 20 - ojo notarų biuro notarė R. Valentiejienė, Nr. 3K-3-764/2003, kat. 39.2.2, 39.9; dėl advokatų atsakomybės: 1999-11-04 nutartį c.b. A.M. v. Lietuvos advokatų taryba, Nr. 3K-3-584/1999, kat. 1; 2001-01-09 nutartį c.b. A.M. v. Lietuvos advokatų taryba, Nr. 3K-7-168/2001, kat. 126;

2.3. Neteisėtumas sutartinėje ir deliktinėje atsakomybėje

Kaip jau buvo minėta, civilinė atsakomybė yra dviejų rūšių: sutartinė ir deliktinė. Dėl tam tikrų šių rūšių atsakomybės skirtumų ir ypatumų, verta panagrinėti ir neteisėtumo subtilybės sutartinėje ir deliktinėje atsakomybėje.

2.3.1. Neteisėtumo samprata sutartinėje atsakomybėje

Jau išsiaiškinus, jog neteisėtas veiksmas yra pareigos nevykdymas, kalbant apie sutartinę atsakomybę, reikėtų sukongretinti, kad sutartiniuose santykiuose sutartinė atsakomybė atsiranda šaliai nesilaikant įstatymu ar sutartimi nustatytos normos. Tai jokiū būdu nereiškia, kad pačios sutarties sąlygos gali prieštarauti įstatymui ar neatitikti bendrai pripažintų civilinės teisės principų, sąžiningumo, protingumo, teisingumo, sąžiningos komercinės praktikos papročių. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.245 straipsnio 3 punkte sutartinė atsakomybė aiškinama kaip turtinė prievolė, kuri atsiranda dėl to, kad neįvykdoma ar netinkamai įvykdoma sutartis, kurios viena šalis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo ar netesybų, o kita šalis privalo atlyginti dėl sutarties neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo padarytus nuostolius arba sumokėti netesybas. Tuo pat metu LR civilinio kodekso 6.256 straipsnyje „Sutartinės atsakomybės atsiradimo pagrindas“ įtvirtinta kiekvieno asmens pareiga tinkamai ir laiku vykdyti savo sutartines prievoles. Šioje vietoje trumpai apsisostiu ties tinkamo pareigos vykdymo sąvokos turiniu.

Skolininko tinkamas sutarties vykdymas priklauso nuo jo pasyvių ar aktyvių veiksmų, t.y. skolininkas šalių susitarimu nustatytu laiku, visiškai ir laikantis sutarties sąlygų įvykdo jam nustatytą pareigą. Taigi, neįvykdžius jam nustatytos pareigos visiškai ar neįvykdžius pareigos iki šalių aptarto termino pabaigos, įvykdžius pareigą nors iš dalies nesilakant sutarties nustatytų sąlygų, jau galima kalbėti apie skolininko netinkamą sutarties vykdymą ar įvykdymą ne laiku. Pačios neteisėtumo sąlygos buvimo analizė sutartinės atsakomybės atsiradimo atveju nėra tiek svarbi. Atvejai, kai skolininkas laikomas pažeidęs prievolę aptariam LR civilinio kodekso 6.63 straipsnio 1 dalyje. Vien tik šalies pareigos pagal sutartį nevykdymas ar netinkamas vykdymas yra neteisėtas⁵⁴, tai yra teisės normos pažeidimas *a priori*. Sutarties pažeidimo faktas yra sutartinės civilinės atsakomybės atsiradimo sąlyga. Jau buvo minėta, jog RF civiliniame kodekse, kaip būtina sutartinės civilinės atsakomybės sąlyga, akcentuojamas netinkamas pareigos vykdymas ar

⁵⁴ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 123;

pareigos nevykdymas (RF CK 401 str.). Profesorius Suchanovas nurodo, jog „pagrindas sutartinei atsakomybei atsirasti yra sutarties, t.y. pačių šalių (kontrahentų) susitarimo, pažeidimas“⁵⁵. V. Mikelėnas monografijoje „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“, nors ir nesuradęs vieningo sutarties pažeidimo apibūdinimo pažymėjo, kad „kontinentinės teisės sistemos šalyse yra akcentuojama šalių pareiga realiai įvykdyti sutartį“⁵⁶. Bendroje teisėje bet koks sutarties pažeidimas suteikia teisę pareikšti ieškinį dėl nuostolių atlyginimo⁵⁷. Kreditoriui pakanka įrodyti, kad skolininkas neįvykdė ar netinkamai įvykdė prievolę pagal sutartį ir skolininko veiksmų neteisėtumas jau bus įrodytas.

Taigi, sutartinės civilinės atsakomybės atsiradimo pagrindų analizė visų pirma siejama su sutartinės prievolės pažeidimu, ir tik esant šiam pagrindui, aktualiomis tampa kitos civilinės atsakomybės atsiradimo sąlygos. Kiek kitaip yra kai šalių nesieja sutartiniai santykiai.

2.3.2. Neteisėtumo samprata deliktinėje atsakomybėje

2.3.2.1. Neteisėtumas ir generalinis deliktas

Deliktinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais<...> (LR CK 6.245 str. 4 d.). Iš pacituoto LR civilinio kodekso straipsnio aišku, kad ir deliktinė civilinė atsakomybė atsiranda, kai yra pažeidžiama tam tikra pareiga. Bet deliktinės atsakomybės atveju pačios atsakomybės atsiradimas daugiau siejamas su žalos padarymu, o ne su veiksmų neteisėtumu. Kiekvienas asmuo turi pareigą laikytis tokio elgesio taisyklių, kad savo veiksmais nepadarytų žalos kitam asmeniui (LR CK 6.263 str. 1 d.). Perfrazuojant LR civilinio kodekso 6.263 straipsnio 1 dalies nuostatą, pareiga, kurios laikytis privalo kiekvienas asmuo savo veiksmuose, yra pareiga nedaryti žalos kitam. Esant bet kokiam civiliniam santykiui asmuo, šio santykio dalyvis, privalo elgtis tiek rūpestingai, kad dėl jo veiksmų kitam asmeniui neatsirastų žalos. Pakanka vien tik žalos atsiradimo, nesant sutartiniams santykiams, kad galima būtų analizuoti kitų deliktinės civilinės atsakomybės sąlygų buvimą, o tiksliau, jau esant padarytai žalai, galima diskutuoti ar yra pagrindas netaikyti atsakomybės skolininkui.

⁵⁵ СУХАНОВ, Е. А., et al. *Гражданское право. Том I.*; отв. ред. проф. Е. А. Суханов.; учебник.; Москва: Издательство БЕК, 1998, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą: http://kruglaw.narod.ru/lit/civil_law/suhanov1/sod.htm - vertimas autorės.;

⁵⁶ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 115;

⁵⁷ *Ibidem*, p. 120;

Dar Senovės Romoje, net nesant neteisėtų veiksmų sąvokai, laikėsi taisyklės *actus legis nemini est damnosus*. Jau 1804 metų Napoleono civiliniam kodeksui buvo žinomas generalinis deliktas. Prancūzijos civilinio kodekso 1382 straipsnis yra lyg etalonas generaliniam deliktui apibrėžti: „bet kuris aktas, kuriuo vienas asmuo padaro žalą kitam asmeniui, sukelia kalto dėl žalos padarymo asmens atsakomybę už padarytos žalos atlyginimą“. RF civilinio kodekso 1064 straipsnio 1 dalyje pasakyta, kad „žala padaryta asmeniui ar jo turtui, taipogi žala padaryta juridinio asmens turtui yra visiškai kompensuotina žalą padariusio asmens“. Šio straipsnio komentare pabrėžta, jog ši taisyklė taikoma įsipareigojimui, kilusiam ne iš sutarties, o iš žalos padarymo (kuris dažnai vadinamas „deliktiniu įsipareigojimu“)⁵⁸. Valentinas Mikelėnas savo monografijoje deliktinę atsakomybę charakterizuoja taip: „deliktinė civilinė atsakomybė atsiranda, kai, egzistuojant tam tikrai teisinei pareigai, įpareigotas asmuo jos nevykdo ar vykdo netinkamai ir tokiu pažeidimu padaro žalą kitam asmeniui. <...> Bet koks asmens veiksmas ar neveikimas, sąlygojęs kitam asmeniui žalą, yra laikomas neteisėtu ir sukelia deliktinę atsakomybę“⁵⁹. Rusijos profesorius Suchanovas pabrėžė, jog „deliktinė atsakomybė iš esmės siejama su žalos padarymu“⁶⁰. Generalinio delikto atveju neteisėtumas siejamas su žalos atsiradimo faktu, t.y. pats žalos padarymas kitam asmeniui jau yra neteisėtas veiksmas. Šią nuomonę pagrindžia ir LR civilinio kodekso 6.263 straipsnio komentaras: „Generalinio delikto doktrina reiškia, kad žalos padarymas laikomas deliktu, jeigu žalos padaręs asmuo neįrodo esant aplinkybių, dėl kurių jo civilinė atsakomybė negalima“⁶¹.

⁵⁸ ГУЕВ, А.Н. *Постатейный комментарий к части второй Гражданского Кодекса Российской Федерации*. Издание 3-е, дополненное и переработанное. Москва: ИНФРА М, 2000, p. 709 - *vertimas autorės*;

⁵⁹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 124;

⁶⁰ СУХАНОВ, Е. А., *et al.* *Гражданское право. Том I*; отв. ред. проф. Е. А. Суханов.; учебник.; Москва: Издательство БЕК, 1998, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą: http://kruglaw.narod.ru/lit/civil_law/suhanov1/sod.htm - *vertimas autorės*;

⁶¹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T. I*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 366;

2.3.2.2. Neteisėtumas kaip atsakomybės už kitų asmenų veiksmus sąlyga

Deliktinės atsakomybės būtina sąlyga, neatsižvelgiant į deliktinės atsakomybės reglamentavimą skirtingose valstybėse, yra žalos padarymas. Kitos sąlygos: asmens kaltė, šio asmens veiksmų neteisėtumas, teisiškai reikšmingas tarp asmens veiksmų ir atsiradusios žalos priežastinis ryšys, gali būti nereikšmingos, ar reikšmingos ne visos iš jų. Bet galimos situacijos, kai žalos atlyginimas ir atsakomybės sąlygos siejamos su skirtingais asmenimis, kai žalą atlygins ne pats žalą padaręs, bet kitas asmuo. LR civilinio kodekso 6.263 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas vadinamas netiesioginės atsakomybės institutas. Jo esmė, kad pareiga atlyginti žalą atsiranda ne asmeniui, tiesiogiai savo veiksmais padariusiam žalos, o kitam asmeniui⁶², pavyzdžiui, darbdaviui už darbuotojo padarytą žalą, tėvams dėl nepilnamečio vaiko veiksmais padarytos žalos, arba gyvūno ar statinio savininko atsakomybė. Tokios atsakomybės egzistavimas pagrįstas tuo, kad įstatymas įpareigoja asmenį ne tik nedaryti savo veiksmais žalos kitam asmeniui, bet ir tam tikrais atvejais kontroliuoti esančių jo priežiūroje asmenų veiksmus arba rūpintis daiktais. Jeigu asmuo nevykdo savo pareigos, atsiranda civilinė atsakomybė už kitų asmenų arba atitinkamais daiktais padarytą žalą.

LR civilinio kodekso 3.155 straipsnis numato, jog vaikai iki pilnametystės ar emancipacijos yra tėvų priežiūrimi. Tuo pat straipsniu nustatyta tėvų pareiga dorai auklėti ir priežiūrėti savo vaikus. Šalia šių nuostatų LR civilinio kodekso 3.159 straipsnio 4 dalis nusako numatytos įstatymuose teisinės atsakomybės taikymą už tėvų valdžios nepanaudojimą. Taikant deliktinę atsakomybę už nepilnamečių padarytą žalą galima kalbėti būtent apie tėvų netinkamą pareigos vykdymą arba visišką tokios pareigos nevykdymą. Nesant tinkamai vaiko priežiūrai sudaromos sąlygos vaikui elgtis taip, kad kitam asmeniui padaroma žala. Galima teigti, jog dorai išauklėtas vaikas negalės dėl tėvų suformuoto gėrio ir blogio suvokimo padaryti žalos kitam asmeniui ar jo turtui. Greičiausiai, būtent gėrio ir blogio suvokimo vystymasis sąlygoja įstatymu nustatytą vaiko amžiaus ribą, įpareigojant tėvus ar globėjus atsakyti už nepilnamečio iki keturiolikos metų padarytą žalą ir nusako nepilnamečio, kuriam jau sukako keturiolika metų atsakomybę bendrais pagrindais (LR CK 6.275 str. 1 d., 6.276 str. 1 d.). Nepakankamai išsivysčiusi ar destruktivių procesų paveikta teisinė sąmonė sąlygoja gėrio ir blogio suvokimą. Analogiškai reglamentuota atsakomybė už neveiksnaus fizinio asmens padarytą žalą: už pripažinto neveiksniu fizinio asmens padarytą žalą atsako jo

⁶² MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T. 1.* Vilnius: Justitia, 2003, p. 367;

globėjas arba jį prižiūrėti privalanti institucija <...> (LR CK 6.278 str. 1 d.). Analizuojant pacituotą straipsnį, vėl susiduriame su pareigos prižiūrėti nevykdymu. Įstatymas lyg ir prezumuoja, jog tinkamai vykdant pareigą prižiūrėti nepilnametį ar neveiksniu pripažintą asmenį globotinis nepadarys žalos kitam. Vien tas faktas, jog žala yra padaryta globotinio, nepaisant kiek nutolusio priežastinio ryšio, įrodo atsakingo asmens veiksmų neteisėtumą. Panašių išvadų galima prieiti analizuojant statinių ar gyvūno savininko atsakomybę. Naminių gyvūnų arba asmens žinioje esančių laukinių gyvūnų padarytą žalą privalo atlyginti jų savininkas. <...> Asmuo atsako ir už iš jo pabėgusių gyvūnų padarytą žalą. (LR CK 6.267 str. 1 d.). Žalą, padarytą dėl statinių sugriuvimo ar dėl kitokių jų trūkumų, privalo atlyginti šių objektų savininkas (LR CK 6.266 str. 1 d.). Akivaizdu, jog pareigos tinkamai prižiūrėti ir rūpintis nevykdymas yra neteisėtas ir gali sukelti neigiamų padarinių, t.y. gali sąlygoti žalos atsiradimą. Neteisėtumo atžvilgiu analizuojant atsakomybę už ne savo veiksmais padarytą žalą, teisės ir moralės nuostatos harmoningai susilieja bei bendra pareiga būti atsakingam už tuos, kuriuos prijaukini, nekelia abejonių vykdymui.

Daugelyje minėtų straipsnių (LR CK 6.275, 6.276, 6.278 str.) viena iš atsakomybės atsiradimo sąlygų yra atsakingo asmens kaltė, bet šios sąlygos analizei bei kaltės ir neteisėtumo santykiui Darbe dar bus skirta dėmesio.

Šioje vietoje pakanka apsiriboti sutartinės ir deliktinės civilinės atsakomybės sąlygų nagrinėjimu, analizuojant tik neteisėtumo sąlygą, bei vėliau pratęsti šią analizę, aiškinantis neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, santykį.

Apibendrinant neteisėtumo sąvokos analizę, galima pasakyti, kad neteisėtumas – tai pareigos, nustatytos įstatymo, sutarties ar atitinkančios civilinės teisės principų, nevykdymas. Pažymėtina, jog sutartinės ir deliktinės civilinės atsakomybės tų pačių sąlygų svarba, taikant konkrečios rūšies atsakomybę, yra skirtinga. Sutartinėje atsakomybėje, visu pirma, vertinamas skolininko veiksmų neteisėtumas, priešingumas nuostatai. Deliktinės atsakomybės atveju pirmiausia konstatuojamas nukentėjusiojo patirtos žalos faktas ir tik po to aktualiu tampa atsakingo už šios žalos atsiradimą asmens veiksmų neteisėtumas. Bet kuriuo atveju, neteisėtumas, kaip civilinės atsakomybės sąlyga, yra teisiškai nustatytos pareigos nevykdymas ir yra būtina civilinei atsakomybei taikyti.

3. Kaltė kaip civilinės atsakomybės sąlyga

3.1. Kaltės civilinėje teisėje samprata

Kaip jau minėta, kaltė (lot. *culpa*) yra viena iš būtinų civilinės atsakomybės sąlygų. Kaltės samprata pateikta LR civilinio kodekso 6.248 straipsnio 3 dalyje: laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu atsižvelgiant į prievolės esmę bei kitas aplinkybes jis nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina. Toks kaltės apibrėžimas yra objektyvus kaltės supratimas.

Klasikinis kaltės apibrėžimas siejamas su psichiniu asmens santykiu su neteisėta veika ir jo požiūriu į neteisėtos veikos padarinius⁶³. Tai daugiau moralinis reiškinys. „Kaltė baudžiamosios teisės teorijoje – tai asmens, padariusio pavojingą veiką, vidinis (psichinis) santykis su objektyviaisiais nusikalstamos veikos sudėties požymiais. Pirmiausia kaltei reikia nustatyti psichinį santykį su pagrindiniais sudėties požymiais“⁶⁴. Teisėje kaltė, plačiąją prasme, yra psichologinis ir moralinis pagrindas atsakomybei už neteisėtus veiksmus. Siaurąją prasme kaltė reiškia nerūpestingumą ir neapdairumą santykiuose su kitais asmenimis, jų nuosavybe, vykdant prievolę, kurios pasekoje padaroma žala. Subjektyvios prigimties kaltės samprata įgijo objektyvumo teisininkų pagalba. Kalte (lot. *culpa in abstracto*) galima pavadinti tiesiog neatitinkantį bendro protingumo, uolumo savo ar kitų reikaluose, atliekant tam tikrus teisei reikšmingus veiksmus, elgesį. Neatsižvelgiant į asmens charakterio bruožus – tai „gero šeimos galvos“ ir „gero ir taupaus šeimininko“ (lot. *bonus et diligens pater familias*) elgesio būtino rūpestingumo stoka ar nebuvimas, nors subjektyviai vertinant asmuo nebūtų kaltas. Konstatuojant elgesio neatitikimą *bonus et diligens pater familias* etalonui įrodoma kaltė dėl padarytos žalos.⁶⁵ „Skolininko kaltės įvertinimui visiškai neturi teisinės reikšmės jo asmeninės savybės, taip pat jo „psichiniai išgyvenimai“ dėl teisės pažeidimo. Vietoje to naudojamas abstraktus tikėtino protingo ir sąžiningo civilinės apyvartos dalyvio tam tikroje situacijoje elgesio modelis.“⁶⁶ Tokiu būdu aiškinant kaltės sąvoką galima atriboti kaltę baudžiamosios teisės supratimu nuo kaltės sampratos civilinėje teisėje. Pati civilinės atsakomybės kaltės samprata skiriasi nuo baudžiamosios, ji yra platesnė už baudžiamąją. Civilinė atsakomybė galima net nesant pakankamam pagrindui taikyti baudžiamąją.

⁶³ ДОДОНОВ, В.Н., et al. *Большой юридический словарь*; ред. Сухарев, А.Я. Москва: ИНФРА-М, 1998, p. 84 - *vertimas autorės*;

⁶⁴ PIESLIAKAS, Vytautas. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Vilnius: Justitia, 2006, p.;

⁶⁵ БРОКГАУЗ. Ф.А.; ЕФРОН. И.А. *Энциклопедический словарь. В 86 полотомах*; первое издание. [1890]. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą: http://www.workmach.ru/word_46216.html - *vertimas autorės*;

⁶⁶ БРАГИНСКИЙ М.И., ВИТРЯНСКИЙ В.В. *Договорное право: Общие положения*. Москва: Издательство „Статут“, 1997, p. 613 - *vertimas autorės*;

Kaltei, civilinės teisės požiūriu, nesvarbus asmens veiksmų neteisėtumo, pasekmių numanymas ir suvokimas. Pakanka veiksmo suvokimo ir asmens noro veikti būtent taip kaip yra nuveikta.⁶⁷

Daugelyje teisės mokslo darbų kaltės sąvokai nėra skirta daug dėmesio. Tenka pripažinti, jog „kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygos, teorinės analizės stoka dabartinėje teisinėje literatūroje sąlygoja vis naujų priežasčių atradimą, taikant civilinėje teisėje jai šališką baudžiamosios teisės požiūrį į kaltę, kurio turinys yra subjektyvus, psichinis pažeidėjo bei jo veiksmų ir jų pasekmių santykis.“⁶⁸ Valentinas Mikelėnas pastebėjo, kad „kaltė šiuolaikinėje teisės doktrinoje ir teismų praktikoje vertinama labai įvairiai. <...> Autoriai kaltę laiko prieštaringa ir net sofistinė kategorija, kurios turinį sunku nusakyti“⁶⁹. Esant daugybei kaltės aiškinimų, Lietuvos mokslininkai yra vieningos nuomonės, jog Lietuvoje kaltė siejama su objektyviu asmens veiksmų vertinimu, gebėjimu užtikrinti reikiamo atidumo, rūpestingumo, apdairumo, kuris buvo būtinas konkrečioje situacijoje⁷⁰. LR civilinio kodekso komentaro autoriai taipogi deklaruoja objektyvios kaltės sampratos įstatyminių įtvirtinimą⁷¹. Profesorius V. Mikelėnas pagrįstai pažymėjo, kad „vakarų valstybių teisės doktrina ir teismų praktika asmens elgesiui taiko objektyvius standartus, neatsižvelgiant į žmogaus sugebėjimus, jo charakterio ypatumus, įgimtas savybes ir t.t.“⁷². Rusijos Federacijos civilinė teisė peržengė tarybinį kaltės supratimą bei, atsižvelgiant į reglamentuojamų santykių ypatumus ir besivystančius komercinius santykius, logiškai pripažino jos objektyvų aiškinimą. Profesorius Suchanovas pažymi, kad „kaltė civilinėje teisėje vertinama ne kaip asmens subjektyvus, psichinis požiūris į savo veiksmus, bet objektyviai įmanomų priemonių, neigiamiems jo veiksmų rezultatams pašalinti ar išvengti, netaikymas“⁷³. Rusijos Federacijos civilinio kodekso 401 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta objektyviais kriterijais vertintina kaltė. „Asmuo laikomas kaltu, kai, atsižvelgiant į prievolės ypatumus ir jos vykdymo papročius tikėtina

⁶⁷ БРОКГАУЗ. Ф.А.; ЕФРОН. И.А. *Энциклопедический словарь. В 86 полутамах.*; первое издание. [1890]. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą: http://www.workmach.ru/word_21219.html - vertimas autorės;

⁶⁸ БРАГИНСКИЙ М.И., ВИТРЯНСКИЙ В.В. *Договорное право: Общие положения.* Москва: Издательство „Статут“, 1997, p. 583 - vertimas autorės;

⁶⁹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai.* Vilnius: Justitia, 1995, p. 218;

⁷⁰ AMBRASIENĖ, Danutė, et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė.*; vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 188;

⁷¹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T. I.* Vilnius: Justitia, 2003, p. 339;

⁷² MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai.* Vilnius: Justitia, 1995, p. 221;

⁷³ СУХАНОВ, Е. А., et al. *Гражданское право. Том I.*; отв. ред. проф. Е. А. Суханов.; учебник.; Москва: Издательство БЕК, 1998, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą: http://kruglaw.narod.ru/lit/civil_law/suhanov1/sod.htm - vertimas autorės;

rūpestingumą ir apdairumą, jis netaiko visų galimų priemonių tinkamam prievolės įvykdymui.⁷⁴ Dar prieš įsigaliojant dabartiniam Civiliniam kodeksui Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pripažino objektyvų kaltės vertinimą. Pavyzdžiui, 2000 m. birželio 16 d. nutarimu Nr. 27 senato aprobuotoje teismų praktikos apibendrinimo apžvalgoje jau aiškinama, kad „didesnio pavojaus šaltinio valdytojo kaltė nustatoma pagal tai, ar transporto priemonę vairavęs asmuo pažeidė Kelių eismo taisykles“.

Dar vienas argumentas objektyvaus kaltės vertinimo civilinėje teisėje naudai yra, greta fizinių asmenų, įstatyminis juridinio asmens, kaip civilinių teisinių santykių subjekto, buvimas bei jo civilinės atsakomybės įtvirtinimas (pvz. LR CK 6.264, 6.273 str.). Juridinių asmenų dalyvavimas civilinėje apyvartoje paneigia jų veiksmų, atsižvelgiant į subjektyvų, psichinį požiūrį į elgesį bei tokio elgesio pasekmes, vertinimo racionalumą ir tikslumą. Ta aplinkybė, jog dažnai juridinio asmens padaromos žalos atsiradimo priežastimi būna darbuotojo ar valstybės tarnautojo netinkamas elgesys, visiškai neįtakoja kreditoriaus ir skolininko santykių bei civilinės atsakomybės taikymo. Nors tam tikrais atvejais kreditorius yra apsunkinamas neatitinkančio įstatymų reikalavimo darbuotojo elgesio, kaip būtinos sąlygos civilinei atsakomybei valstybei ar savivaldybei taikyti, įrodinėjimu (LR CK 6.271 str. 4 d.). Kitą vertus, subjektyvieji kriterijai kartais gali įtakoti juridinio asmens civilinės atsakomybės taikymą. Pavyzdžiui, ginant kreditoriaus interesus, įstatymų leidėjas reglamentuoja eilę atvejų, kai, esant juridinio asmens atsakomybei, kreditoriaus įrodinėjimo našta palengvinama juridinio asmens nesąžiningumo prezumpcija, kai skolininko – juridinio asmens dalyvis (vadovas, valdymo organo narys) ar net pats juridinis asmuo gali turėti tam tikrų sąlygojančių jo galimą nesąžiningą elgesį interesų (LR CK 6.67 str.). Bet dažniausiai, ypač sutartiniuose teisiniuose santykiuose, neįmanoma ir net netikslinga nagrinėti konkretaus darbuotojo ar valstybės tarnautojo kaltės buvimo faktą, neįvykdžius ar netinkamai įvykdžius juridinio asmens prievolės.

Papildomas argumentas objektyvios kaltės supratimo naudai yra LR civilinio kodekso įtvirtinta kaltės prezumpcija. Tai visiškai pagrįstas ir logiškas požiūris vertinant kaltę, neatsižvelgus į asmens „vidinį pasaulį“.

⁷⁴ ГУЕВ, А.Н. *Постатейный комментарий к части первой Гражданского Кодекса Российской Федерации*. Издание 3-е, дополненное и переработанное. Москва: ИНФРА М, 2000, р. 645 - *vertimas autorės*;

3.2. Kaltė kaip būtina civilinės atsakomybės sąlyga

Skolininko kaltės prezumpcija įtvirtinta LR civilinio kodekso 6.248 straipsnio 1 dalyje. Iš pirmo žvilgsnio, nerimą kelia šios nuostatos konfliktas su visuotinai pripažintu nekaltumo prezumpcijos principu, nes atsakomybė galima tik esant kaltiems veiksmams. Civilinėje teisėje bendra nekaltumo prezumpcija įgyja kitą pavidalą. LR civilinis kodeksas įtvirtinta sąžiningumo prezumpciją, tiek kreditoriaus, tiek skolininko veiksmų sąžiningumas paprastai yra prezumuojamas iki bus neįrodyta priešingai. Asmens veiksmai laikomi teisėtais, kol neįrodyta kitaip. Tik įrodžius skolininko veiksmų nesąžiningumą, t.y. neteisėtumą, pradeda veikti kaltės prezumpcija. Verta pažymėti, jog Lietuvoje kaltė prezumuojama tiek sutartinėje, tiek deliktinėje civilinėje atsakomybėje. Šių prezumpcijų buvimas sąlygoja kreditoriaus ir skolininko įrodinėjimo dalykų paskirstymą. Kreditoriui tenka skolininko veiksmų neteisėtumo įrodinėjimo našta, skolininkui – jo kaltės nebuvimo. Kitaip yra daugumoje užsienio valstybių: kaltė yra prezumuojama sutartinės civilinės atsakomybės atveju, bet esant deliktinei civilinei atsakomybei – nėra prezumuojama ir įrodoma ieškovo.⁷⁵ Profesorius Mikelėnas pastebėjęs, jog „kaltės prezumpcijos elementas skiria „lietuviškąjį“ deliktą nuo „prancūziškojo“ delikto“⁷⁶. Atkreiptinas dėmesys, jog Lietuvos civilinės teisės kaltės prezumpcija deliktinėje civilinėje atsakomybėje nėra novatoriškas išradimas. Pavyzdžiui, Rusijos Federacijos, kaip vienos iš postsovietinių valstybių, kuriančių teisę žlugus TSRS, civilinis kodeksas, įsigaliojęs 1996 metais, taipogi numato kaltės prezumpciją, esant deliktinei civilinei atsakomybei. RF civilinio kodekso normos aiškina, jog „kaltės nebuvimas įrodinėjamas pažeidusio prievolę asmens“ (RF CK 401 str., 2 d.), o „asmuo padaręs žalą, atleidžiamas nuo žalos atlyginimo, jeigu įrodo, kad žala padaryta ne dėl jo kaltės.<...>“ (RF CK 1064 str. 2 d.).

Kita vertus, daugelis LR civilinio kodekso nuostatų įtvirtina atsakomybę be kaltės. Pavyzdžiui, LR civilinio kodekso 6.270 straipsnių nustatyta civilinė atsakomybė už didesnio pavojaus šaltinių padarytą žalą, kuri nėra atlygintina tik jeigu neįrodoma, kad žala atsirado dėl nenugalimos jėgos arba nukentėjusiojo asmens tyčios ar didelio neatsargumo. LR civilinio kodekso šeštos knygos XXII skyriaus ketvirtojo skirsnio „Atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl netinkamos kokybės produktų ar paslaugų“ 6.295 straipsnyje tiesiogiai numatytos atsakomybės sąlygos, tarp kurių mes nerasime kaltės, kaip civilinės atsakomybės, sąlygos: žala atlyginama, jeigu nukentėjęs asmuo įrodo, kad

⁷⁵ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 237, 241;

⁷⁶ *Ibidem*, p. 130;

žalos padaryta, kad produktas (paslauga) yra netinkamos kokybės ir kad egzistuoja priešastinis netinkamos kokybės ir nuostolių ryšys. Ši norma taikoma ir distribucijos sutarties šalių atsakomybei tretiesiems asmenims (LR CK 6.806 str. 2 d.). Atkreiptinas dėmesys, jog analogiška taisyklė galioja visoms Europos Sąjungos valstybėms bei įtvirtinta 1985 m. liepos 25 d. Europos Bendrijos Ministrų Tarybos direktyvoje 85/374/EEB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių atsakomybę už gaminius su trūkumais, derinimo⁷⁷ 4 straipsnyje: Nukentėjęs asmuo privalo įrodyti padarytą žalą, gaminio trūkumą ir priešastinį ryšį tarp trūkumo ir padarytos žalos.

Ar gali asmuo atsakyti už nekaltus veiksmus, nors tokie veiksmai ir prieštaravo teisei, juk nesant asmens kaltės, galima kalbėti apie tai, jog asmuo išnaudojo visas galimybes pasielgti tokiu būdu, kad žalos nebūtų padaryta. Grįžtant prie Civilinio kodekso pateikto priešastinio ryšio apibūdinimo, reiktų pažymėti, jog priešastinis ryšys nustatomas tarp žalos ir veiksmų. Tik dėl Civilinio kodekso vientisumo, kaip teisės akto, bei nuostatų sisteminio suvokimo 6.247 straipsnio priešastinio ryšio apibūdinimas nėra suprantamas kaip reikalavimas nustatyti priešastinį ryšį tarp bet kokių, net ir teisėtų veiksmų ir žalos. Atsižvelgus į tai, jog civilinė atsakomybė galima tik esant neteisėtiems veiksams, o teisėtais veiksmais padaryta žala atlyginama netaikant civilinę atsakomybę reglamentuojančių nuostatų, pasidaro aišku, kad priešastinis ryšys nustatomas tarp būtent neteisėtų veiksmų ir žalos. Esant griežtai atsakomybei šioje vietoje nekyla problemų dėl vienareikšmio minėtos nuostatos suvokimo. Bet kai kaltė yra būtina sąlyga civilinei atsakomybei taikyti, galima diskutuoti ar Civilinio kodekso pateiktame priešastinio ryšio apibūdinime į veiksmų sąvoką nėra įtraukta ir kaltė? Tiek veiksmų neteisėtumas, tiek asmens kaltė yra asmens elgesio rezultatas: asmuo nepasielgia taip, kaip turėjo ir galėjo pasielgti. Kaltė yra vertintina nustatant asmens veiksmo, kaip baigtinio veikimo tarpsnio, atitikimą sąžiningumo, protingumo ir rūpestingumo kriterijams. Bet tokiais pačiais kriterijais vertintinas ir asmens veiksmų priešingumas teisei. Atsižvelgus į tai, kad tiek kaltei, tiek neteisėtumui nustatyti vertintini yra pažeidėjo veiksmai, manytina, jog priešastinio ryšio apibūdinimo formuluotė nėra įstatymo leidėjo nepastebėta spraga. Nustatant priešastinį ryšį, paprastai turi būti nustatoma sąsaja tarp asmens kaltų neteisėtų veiksmų ir žalos.

Esant atsakomybei be kaltės, priešastiniam ryšiui nustatyti nėra svarbu, kaip asmuo pasinaudojo savo galimybe įvykdyti pareigą, ar asmuo išnaudojo visas galimybes

⁷⁷ 1985 m. liepos 25 d. EB Ministrų Tarybos direktyva 85/374/EEB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių atsakomybę už gaminius su trūkumais, derinimo, OL 1985, L 210/29.;

pareigai įvykdyti, ar asmuo galėjo veikti taip, kad nebūtų padaroma žalos. Ryšium su tuo, jog esant griežtai atsakomybei kaltė nėra būtina sąlyga civilinei atsakomybei taikyti, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas pabrėžė, kad „priežastinį ryšį ypač svarbu nustatyti, kai civilinė atsakomybė už padarytą žalą atsiranda nepriklausomai nuo pažeidėjo kaltės“⁷⁸. Teorinio aiškumo labui, atsakomybės be kaltės bei atsakomybės už kito asmens neteisėtais veiksmais padarytą žalą buvimui suprasti ir pagrįsti, reiktų pasitelkti netiesioginio priežastinio ryšio nustatymo modelį. Civilinės atsakomybės be kaltės tyrimui Valentinas Mikelėnas monografijoje „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“ skyrė nemažai dėmesio: „Atvejai, kai civilinė atsakomybė atsiranda ir taikoma, nesant žalą padariusio asmens kaltės, vadinami absoliučia arba griežta atsakomybe. Teorinis šios atsakomybės pagrindas – rizikos teorija, pagal kurią rizika yra pripažįstama esminiu civilinės atsakomybės be kaltės elementu. Rizikos teoriją praktikuoja dauguma užsienio šalių. <...> Teorijos esmę sudaro postulatų: jeigu asmens veikla ar jo veikloje naudojami daiktai kelia didesnę žalą atsiradimo riziką, o šis asmuo, nors ir suvokdamas egzistuojančią riziką, tačiau jos nepaisydamas, savo veiklos neatsisako, vadinasi, jis prisiima visą atsakomybę už rizikos materializavimą, t.y. už žalą atsiradimą. <...> Esminė aplinkybė yra tai, kad žmogus kai kuriais atvejais apskritai nėra pajėgus pilnai kontroliuoti tam tikro objekto savybių bei jo žalingo poveikio, ir todėl atsakomybė atsiranda už patį žalą padarymo faktą, nesiejant jos su protingo, atsargaus žmogaus elgesio standarto pažeidimu. <...> JAV „gilios kišenės“ doktrina⁷⁹ reiškia, kad asmeniui verčiantis tam tikra pavojinga veikla <...> asmuo iš šios veiklos gaunamo pelno privalo atlyginti aplinkiniams jo veiklos sąlygojamą žalą“⁸⁰. Tikėtina, kad Lietuvos civilinėje teisėje atsakomybė be kaltės grindžiama būtent rizikos teorija. Asmuo prisiima visą atsakomybę už jo valdyme esančio padidinto pavojaus daikto naudojimo pasekoje galimą žalą. Nors asmuo kartais net nepajėgus kontroliuoti valdomo daikto, žalą atsiradimo, jis sutinka su tuo, jog daiktas yra jo valdomas ir tokio valdymo pasekoje, nepriklausomai nuo valdytojo nepriekaištingo teisės atžvilgiu elgesio, gali būti padaroma žalos. Kaip šios minties patvirtinimo pavyzdį galima pateikti didesnių pavojaus šaltinių valdytojų LR civilinio kodekso įtvirtinta solidarią atsakomybę, kai žala padaryta

⁷⁸ LAT 1996-12-30 Senato Apžvalga: įstatymų taikymas teismų praktikoje, nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo žalos, padarytos sužalojus asmenį, kitaip pakenkus jo sveikatai arba atėmus gyvybei, nut. Nr. A2-5/1996.

⁷⁹ „Gilios kišenės“ doktrina yra savotiška rizikos teorijos kryptis. Pagal šią teoriją subjekto, valdančio didesnio pavojaus šaltinį, didesnis finansinis pajėgumas, didelis pelnas proporcingai, ir net su tam tikra abstrakčia progresija, sąlygoja atlygintinos žalos dydį bei pačių žalą padarymo kazusų skaičių. Kuo pelningesnė yra gamyba, tuo daugiau žalą asmenims (galima sakyti visuomenei) padaroma. – autorės komentaras.;

⁸⁰ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 228;

trečiajam asmeniui kelių didesnio pavojaus šaltinių sąveikos pasekoje (LR CK 6.270 str. 4 d.). Avarijos atveju, civilinės atsakomybės už trečiajam asmeniui padarytą žalą atžvilgiu, net nesvarbu, kurio iš valdytojų veiksmai tapo šio įvykio priežastimi. Žalos atlyginimas gali būti išreikalautas iš bet kurio didesnio pavojaus šaltinio valdytojo – kazuso dalyvio, ir tik vėliau, jau įsijungus administracinei teisei, bus sureguliuojami pačių avarijos dalyvių turtiniai santykiai.

Kita vertus paslaugų tiekėjo ar gamintojo griežta atsakomybė už netinkamos kokybės paslaugą ar gaminį sąlygota tuo, jog jiems keliami griežtesni, suabsoliutinti reikalavimai kokybiškai teikti paslaugas, gaminti gaminius. Savo veikloje jiems neleistina neįvykdyti prievolės suteikti kokybišką paslaugą ar pagaminti, parduoti netinkamos kokybės gaminį. Sugriežtinti reikalavimai šiuo atveju tarnauja pirkėjo, paslaugų gavėjo naudai.

Atsakomybė už kito asmens veiksmais padarytą žalą – įdomi kaltės ir neteisėtumo nustatymo aspektais. Darbe jau yra pažymėta, kad atsakingo asmens veiksmų neteisėtumas pasireiškia pareigos nevykdymu ar netinkamu vykdymu, tai pareigos kontroliuoti vaiką, globotinį nevykdymas ar netinkamas vykdymas. Kaltės sąlyga, atsakant už kito asmens neteisėtais veiksmais padarytą žalą, vėlgi egzistuoja kaip realių galimybių kontroliuoti prižiūrimo globotinio veiksmus, jo elgesį nepaisymas. Kaltei paneigti šiuo atveju svarbios yra tik objektyvios, nepriklausančios nuo atsakingo asmens valios, aplinkybės, patvirtinančios galimybės tinkamai vykdyti pareigą prižiūrėti ir kontroliuoti globotinį nebuvimą. Šią nuomonę patvirtina civilinio kodekso komentaro autorių 6.275 straipsnyje reglamentuoto nekaltumo įrodinėjimo komentaras: „Komentuojama teisės norma nustato, kad tėvų ir globėjų civilinė atsakomybė atsiranda esant jų kaltei. Šiuo atveju kaltė suprantama kaip nepakankamas tėvų ir globėjų pareigų vykdymas, nepakankama vaiko priežiūra ir jo auklėjimas. <...> Tėvų ar globėjų nekaltumo įrodymas gali būti tik ekstraordinarios aplinkybės, dėl kurių jie objektyviai negalėjo ilgai įgyvendinti savo pareigų, pavyzdžiui, ilga ir sunki liga. Negali būti pripažinta nekaltumo įrodymu nuteisimas, sulaikymas, komandiruotė ir panašiai.“⁸¹

Analogišką pareigą prižiūrėti ir kontroliuoti turi statinio ar gyvūno savininkas. Statinio ar gyvūno savininko atsakomybė yra griežta, jis gali būti atleidžiamas nuo atsakomybės tik įrodžius, kad žala atsirado dėl nenugalimos jėgos arba nukentėjusio asmens tyčios ar didelio neatsargumo. Taigi, jų pačių elgesys turi būti nepriekaištingas.

⁸¹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T. 1.* Vilnius: Justitia, 2003, p. 383;

3.3. Kaltės formos reikšmė

Kalbant apie kaltę, kaip civilinės atsakomybės sąlygą, tikslinga būtų trumpai aptarti kaltės formų klausimą. Civilinei atsakomybei atsirasti kaltės forma nėra reikšminga, bet reikšminga sprendžiant atleidimo nuo civilinės atsakomybės, jos ribojimo ir kitus klausimus (LR CK 6. 261 str. 1 d., 6.252 str., 6. 282 str. 1 d., 6.259 str. 2 d., 1 d., 6.270 str. 1 d. ir kt.). LR civilinio kodekso 6.248 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad kaltė gali pasireikšti tyčia arba neatsargumu. Savo ruožtu neatsargumas gali pasireikšti dideliu neatsargumu (pvz. LR CK 6.264 str. 3 d., 6.270 str. 1 d.) ar neatsargumu, doktrinoje vadinamu paprastu. Kai kurių profesijų atstovams taikomi ypatingo atidumo reikalavimai bei jų atsakomybę lemia net menkiausias neatidumas, neapsižiūrėjimas, klaida⁸². LR civilinis kodeksas nenumato kriterijų atriboti tyčią nuo paprasto ar didelio neatsargumo bei nenustato skirtumo tarp paprasto neatsargumo ir didelio neatsargumo, paliekant šį klausimą teismų diskrecijai bei teisės doktrinai. Savo ruožtu, Lietuvos „Aukščiausiojo Teismo senatas yra atskyręs didelį neatsargumą (aplaidumą) nuo paprasto. Didesnio laipsnio neatsargumas, pasireiškiantis kaip paprastu, aiškiai suvokiamu saugumo reikalavimų nevykdymas, civilinėje teisėje vadinamas dideliu neatsargumu.“⁸³, „didelis nukentėjusiojo neatsargumas yra tuomet, kai nukentėjusysis numatė ar privalėjo numatyti žalingas pasekmes <...> ir leido šioms pasekmėms atsirasti.“⁸⁴ Mokslo darbuose tyčia vieningai apibūdinama kaip asmens elgesys, kuriuo aiškiai siekiama padaryti žalą kitam asmeniui ar jo turtui, ar kai asmuo neturėjo tikslo padaryti žalą, tačiau jo elgesys sukėlė aiškiai numatomą grėsmę tokiai žalai atsirasti, ir tas asmuo nesiėmė priemonių užkirsti kelią žalos atsiradimui. Didelis neatsargumas pasireiškia visiems žinomų ir suprantamų, minimalių atsargumo ir dėmesingumo taisyklių ignoravimu. Paprastu neatsargumu laikomas normalių, paprastai reikalaujamų rūpestingo, atidaus, atsargaus, uolaus elgesio, t.y. paprasto *bonus et diligens pater familias* elgesio, nesilaikymas.⁸⁵

Kaip jau buvo minėta, kaltė civilinėje teisėje vertinama per objektyvaus veiksmų sąžiningumo prizmę. Ar verta visiškai sumenkinti subjektyvų kaltės aiškinimą civilinėje teisėje?

⁸² *Cit. op.* 53;

⁸³ LAT CBS 2003-09-15 nutartis c.b. Ž.S. v. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnybos 2-asis pulkas, Nr. 3K-3-792/2003, kat. 39.6.2.12.;

⁸⁴ LAT 2000-06-16 senato nutartis Nr. A2-13 *Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu;*

⁸⁵ Žr.: AMBRASIENĖ, Danutė, *et al. Civilinė teisė. Prievolių teisė.*; vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 188; MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai.* Vilnius: Justitia, 1995, p. 224;

Sprendžiant atsakomybės už prievolės nevykdymą klausimą, dar Senovės Romos teisininkai atsižvelgdavo į šiokią tokią subjektyvaus elemento įtaką, skirstant kaltės formas bei atitinkamai skirtingas atsakomybes. Esant prievoliniams santykiams be asmens turinės naudos, atsakomybė buvo galima tik už „nesupratimą to, ką visi supranta“ (lot. *culpa lata*)⁸⁶. Pasekmių atžvilgiu ši kaltė artima ir net teisininkų sulyginama su tyčia padaroma žala (lot. *culpa lata dolus est*; Nerva Celsijus, Paulius), t.y. už didelį neatsargumą, kai nenumato ir nesupranta, nors “vidutinis žmogus” numatytų ir suprastų. Kartu buvo skiriama kaltė nustatoma konkrečiu matu (lot. *culpa in concreto*), kai asmens atsakomybė sumažėja iki tokio rūpestingumo lygmens, kokio jis laikosi asmeniniuose reikaluose. Šias abi kaltės formas galima subendrinti į vieną objektyvų *culpa in abstracto*, neatitinkantį bendro protingumo, uolumo savo ar kitų reikaluose ir atliekant tam tikrus teisei reikšmingus veiksmus elgesį. Esant nedidelei kaltei (lot. *culpa levis, omnis*), kai elgiasi taip, kaip nesielgtų geras rūpestingas šeimininkas, atsakydavo tik jei sutartis buvo sudaryta skolininko ar abiejų šalių interesais, taip pat, kai žala kyla dėl nesugebėjimo ar nepatyrimo.

XIX amžiuje *culpa omnis* teisininkai stengėsi taikyti visiems santykiams, atsižvelgus į jų sąžiningumo ir bendradarbiavimo principus, bei minimizavo atsakomybę už *culpa lata* ir *culpa in concreto*, pasirenkant tinkamiausiu objektyvios *culpa in abstracto* taikymą.⁸⁷ Pastebima, jog ir šiuolaikinėje teisėje vyksta tolesnis subjektyvaus *bonus et diligens pater familias* elgesio vertinimo atsisakymas.

Dabartinės pasaulinės praktikos dėka įgyta patirtis yra labai marga. Tuo pat metu, bendras požiūris į kaltės sampratą teisinėje doktrinoje ir civiliniuose įstatymuose kontinentinės teisės šalyse sutampa. Tai yra visiškai logiška, turint omenyje, kad visų šios teisinės sistemos valstybių civilinės teisės pagrindas – Senovės Romos teisės nuostatos. Daugumoje užsienio valstybių kaltė skirstoma pagal formą į tyčią ir neatsargumą, nors bet koks kaltės laipsnis dažniausiai yra reikšmingas tik sprendžiant atleidimo nuo civilinės atsakomybės, civilinės atsakomybės ribojimo ir panašius klausimus. Analogišką LR civilinio kodekso 6.252 straipsnyje įtvirtintai nuostatai, draudžiančiai šalių susitarimus dėl civilinės atsakomybės esant skolininko tyčiai ar dideliame neatsargumui netaikymo, taisyklę galima surasti daugelyje užsienio šalių civilinių įstatymų. Pavyzdžiui, Prancūzijos teismai atsisako taikyti susitarimą dėl šalių civilinės atsakomybės netaikymo, jei žala padaryta kaltais skolininko veiksmais, kur kaltė pasireiškia tyčios forma. Italijoje

⁸⁶ Taip apibrėžia šią kaltės formą Romos teisininkas Florentinas.;

⁸⁷ БРОКГАУЗ. Ф.А.; ЕФРОН. И.А. *Энциклопедический словарь. В 86 полутамах.*; первое издание. [1890]. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą: http://www.workmach.ru/word_46216.html - vertimas autorės;

tik esant paprastam neatsargumui, vertinant kaltės formas „lietuviškuoju“ mastu, galimas aptariamasis susitarimas. Kanados Kvebeko civilinis kodeksas numato taisyklę, draudžiančią atleisti skolininką nuo civilinės atsakomybės padariusį žalą esant dideliam neatsargumui ar tyčiai.⁸⁸ Rusijos Federacijos civilinis kodeksas numato, jog „išankstinis susitarimas dėl atsakomybės už tyčinį susitarimo pažeidimą ribojimo ar netaikymo negalioja“ (RF CK 401 str. 4 d.). UNIDROIT Tarptautinių komercinių sutarčių principuose taipogi yra nuostata, nusakanti išlygos dėl atsakomybės netaikymo, kai tokia išlyga riboja šalies atsakomybę ar numato atsakomybės netaikymą už sutarties nevykdymą ar netinkamą vykdymą, negalimumą (UNIDROIT principų 7.1.6. str.). „Bendras visų kontinentinės Europos šalių teisės bruožas yra susitarimo šalims palikta teisė patiems spręsti dėl atleidimo nuo atsakomybės, neįvykdžius prievolės pagrindų. Bet dažniausiai šalių išankstinis susitarimas dėl skolininko atleidimo nuo atsakomybės už tyčią padarytą žalą, pripažįstamas negaliojančiu.“⁸⁹ Atkreiptinas dėmesys, jog aprašomas susitarimas negalimas tik kai šalys susitaria iki prievolės pažeidimo. Vėlesnis, jau esant padarytai žalai, susitarimas dėl šalies atleidimo nuo civilinės atsakomybės ar civilinės atsakomybės ribojimo yra galimas ir pagrįstas nukentėjusiojo valia gauti atlygį už netinkama prievolės vykdymą ar jos nevykdymą. Pažymėtina, jog anglų-saksų sistemos šalyse, ypač esant sutartiniams santykiams, kaltė bei jos forma nėra pagrindinė civilinės atsakomybės sąlyga. Apie kaltės šiokią tokią įtaką galima kalbėti nustatant atlygį už deliktu padarytą žalą. Bet pagrindinis principas, jog kaltė neįtakoja kompensacijos dydžio nustatymą, išlieka.⁹⁰ Tarptautinės privatinės teisės normose dažniausiai kaltės sampratos, kaip atsakomybę sąlygojančios kategorijos, yra vengiama bei pateikiami pagrindai atleisti skolininką nuo atsakomybės už sutarties pažeidimą taikymo.⁹¹

Kita vertus, veikslių kaltės forma kartais įtakoja šalių santykius ir yra svarbi kaip sutarties sąlyga. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 2 d. nutartyje civilinėje byloje M.D. v. DUAB „Baltijos garantas“⁹² kilo ginčas dėl to, kaip turėtų būti kvalifikuojami ieškovės veiksmai, nulėmę žalos atsiradimą apdraustam automobiliui, bei su žalos padarymu susijusio reikalavimo išmokėti draudimo išmoką pagrįstumo klausimas. Byloje kaltės forma nagrinėta kaip reikšminga sąlyga draudiminei išmokai sumokėti: „Teisėjų kolegija pažymi, jog didelio neatsargumo sampratos CK

⁸⁸ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 224-228;

⁸⁹ БРАГИНСКИЙ М.И., ВИТРЯНСКИЙ В.В. *Договорное право: Общие положения*. Москва: Издательство „Статут“, 1997, p. 595 - *vertimas autorės*;

⁹⁰ *Ibidem*, p. 596;

⁹¹ *Ibidem*, p. 597;

⁹² LAT CBS 2002-12-02 nutartis c.b. M.D. v. DUAB „Baltijos garantas“, Nr. 3K-3-1445/2002, kat. 67.

neapibrėžia, todėl, aiškinant didelio neatsargumo sąvoką, reikėtų pasiremti užsienio bei Lietuvos teismų praktika bei teisės doktrina. Tarptautinėje praktikoje pripažįstama, jog dideliu neatsargumu (*gross negligence* – angl., *grobe Fahrlässigkeit* – vok., *faute lourde* – pranc.) laikomas asmens elgesys, pasireiškiantis veiksmais, kurių asmuo, laikydamasis bent minimalių atsargumo ir dėmesingumo reikalavimų, nebūtų padaręs. Todėl abejotina, ar ieškovės veiksmai, kurie, vairuojant automobilį ir netyčia nukritus akiniams, buvo neišvengiami, t.y. ieškovė, siekdama toliau saugiai vairuoti automobilį, turėjo pasilenkti ir juos pakelti, būtų laikomi dideliu neatsargumu. Be to, teisėjų kolegija konstatuoja, kad CK 6.1014 str. nuostata dėl didelio neatsargumo, kaip atleidimo nuo draudimo išmokos mokėjimo pagrindo, gali būti taikoma tik tokiu atveju, jei įstatymas tiesiogiai konkrečiai draudimo formai ar rūšiai numato tokią galimybę. Tokio atleidimo nuo draudimo išmokos mokėjimo dėl vairuotojo didelio neatsargumo šiai draudimo rūšiai įstatymas nenumato. CK nurodyti atleidimo nuo draudimo išmokos mokėjimo (apdraustojo ar naudos gavėjo tyčia) pagrindai numatyti tam atvejui, kai draudiminis įvykis jau įvyko, t.y. atsisakymas mokėti draudimo išmoką yra susietas su tam tikromis aplinkybėmis, atleidžiančiomis nuo tokios išmokos mokėjimo. Tai, vienok, nereiškia, kad šalys, sudarydamos draudimo sutartį negalėtų numatyti, kad įvykiai, įvykę dėl draudėjo (naudos gavėjo) didelio neatsargumo, laikytini nedraudiminiais. Šalys nėra įstatymo ribojamos numatyti nedraudiminių įvykių sąrašą, išskyrus atvejus, jei šalys ar bent viena iš jų žino ar turi žinoti, kad toks draudiminis įvykis būtinai įvyks, nes tai prieštarautų draudiminio įvykio sampratai. <...> Teisėjų kolegija pažymi, kad šioje byloje pateiktose sausumos transporto priemonių draudimo taisyklėse nedraudiminis įvykis kaip kaltės forma nurodyti tik draudėjo tyčiniai veiksmai (Taisyklių 5.1.9 p.), bet nenurodytas didelis neatsargumas. Nedraudiminių įvykių sąrašas draudimo taisyklėse yra baigtinis, todėl nesant konkrečios nuorodos į didelį draudėjo neatsargumą draudiminių įvykių sąrašė, jis negali būti laikytinas nedraudiminiu.“ Be to, prasminga pažymėti, jog pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose tarp šalių kilo ginčas dėl kaltės formos: ieškovė teigė, jog jos veiksmai, sąlygojantys autoįvykį, sudaro paprastą neatsargumą, savo ruožtu atsakovo nuomone ieškovės kaltė avarijos metu pasireiškė dideliu neatsargumu.

Apibendrinant subjektyvaus ir objektyvaus kaltės vertinimo problematiką darytina išvada, jog civilinėje teisėje subjektyvus veiksnių vertinimas visiškai praranda prasmę bei nėra taikomas. Kaltė bei jos forma civilinėje teisėje, tiek įstatymuose, tiek teismų praktikoje ir teisės doktrinoje siejama su sąžiningumu. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaro autoriai, komentuodami sąžiningumo principą, teigia, kad

„subjektyviuoju požiūriu sąžiningumas nusako asmens psichikos būklę konkrečioje situacijoje. <...> Kitaip tariant, subjektyvus sąžiningumas yra faktinis sąžiningumas“⁹³. Šią mintį atskleidžia Algis Norkūnas straipsnyje „Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas“: „Ar subjektyviai asmuo yra sąžiningas, tai reiškia, nekaltas, mes atsakysime, jei įsitikinsime, kad jis padarė visa, ką tomis aplinkybėmis buvo galima padaryti. Buvo galima padaryti visa tai, ką gali apimti jo žinojimas konkrečioje situacijoje, kaip reikia elgtis. Žinojimas apima tai, ką turi žinoti kiekvienas rūpestingas ir atidus asmuo.“⁹⁴ Toks subjektyvus kaltės apibūdinimas yra abejotinas. Visai sukonkretinant tam tikrą situaciją bei sprendžiant dėl asmens kaltės fakto ar nustatant asmens kaltės formą nėra atsižvelgiama į asmens vidinį pasaulį, psichikos būklę, psichinę būseną. Kaltė nagrinėjama tik vertinant, ar asmuo pasielgė taip, kaip konkrečioje situacijoje jis galėjo pasielgti, ar pažeidimo neįtakėjo pašaliniai, visiškai nepriklausantys nuo asmens valios veiksniai. Tariamai subjektyvus asmens elgesio vertinimas suvedamas iki situacijos sukonkretinimo. Greičiausiai subjektyvus asmens veiksmų vertinimas teliko nustatant nepilnamečio, fizinio asmens pripažinto neveiksniu, bei fizinio asmens negalinčio suprasti savo veiksmų reikšmės, atsakomybę už padarytą žalą. Minėtų asmenų ideali, įstatymų apibrėžta psichinė būsena vertintina kaip gebėjimas suprasti savo veiksmų reikšmę, jų valdymas bei veiksmų galimų pasekmių suvokimas. Jų reali psichinė būklė gali įtakoti atsakomybę tik sprendžiant veiksnio klausimą. Sąžiningumas civilinėje teisėje plačiąją prasme suprantamas kaip abstraktus sąžiningumas, t.y. *bonus et diligens pater familias* elgesio etalonas. Tuo tarpu kaltės turinį tiksliau atskleistų sąžiningumas siaurąją prasme, t.y. atsižvelgus į konkrečias situacijos aplinkybes, bet ne subjektyvus sąžiningumas.

⁹³ MIKELĖNAS, Valentinas, *et al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 1: Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 77;

⁹⁴ NORKŪNAS, A. Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. *Jurisprudencija*, 2002, t. 28 (20), p. 112 – 118, p. 113;

4. Kaltės ir neteisėtumo santykis

4.1. Nekaltumo prezumpcija civilinėje teisėje

Lietuvos civilinėje teisėje visuotinai pripažintas nekaltumo prezumpcijos principas, kaip jau buvo pažymėta, pasireiškia civiliniuose įstatymuose įtvirtintoje sąžiningumo prezumpcijoje. Asmens neteisėtas elgesys nėra leidžiamas įstatymo, bet veiksmų priešingumas teisei nėra prezumuojamas. Šiuo atveju, prezumuojant sąžiningumą, yra prezumuojamas veiksmų teisėtumas bei, tik paneigus šią prezumpciją, laikoma, kad asmuo ne tik veikė neteisėtai, bet ir yra kaltas dėl tokių savo veiksmų. Kitaip tariant, paneigiant sąžiningumo prezumpciją, pradeda galioti kaltės prezumpcija.

Kita vertus, būtina paisyti Civilinio kodekso kaip įstatymo vientisumo. Visos jo nuostatos turi būti aiškinamos sistemiškai. Taigi, teiginys, jog sąžiningumo prezumpciją yra viršesnė, o kaltės prezumpcija egzistuoja tik su sąlyga, kad yra nuneigta sąžiningumo prezumpcija, gali būti ne visiškai pagrįstu. Teorinių pamąstymų labui, koordinaliai pakeičiant anksčiau pateikta sąžiningumo ir kaltės prezumpcijų sekos kryptį, galima svarstyti kitą šių prezumpcijų tariamą koegzistavimo problemą. Tiek neteisėtumui, tiek kaltei nustatyti asmens veiksmai yra vertinami per sąžiningumo, atidumo ir rūpestingumo prizmę. Atsižvelgiant į kriterijų kaltei ir neteisėtumui nustatyti tapatumą, protinga būtų teigti, jog esant kaltės prezumpcijai, galima laikyti, kad ir veiksmų neteisėtumas yra prezumuojamas. Tuo pat metu, manytina beprasmiu yra kaltu laikyti kiekvieną civilinių teisinių santykių dalyvį. Toks nusistatymas prieštarautų bendriems teisinių santykių dalyvių sąžiningumo prezumpcijos, nekaltumo prezumpcijos principams, kurie egzistuoja šalia įstatymo žinojimo prezumpcijos, teisėto teismo sprendimo prezumpcijos ir kt. principų. Civilinėje teisėje sąžiningumo prezumpcijos principą reikia suvokti kaip vieną pagrindinių, kuri galima taikyti tiesiogiai, bet jis gali būti konkretizuojamas ar nebetaikomas esant kitai prezumpcijai. Apie kaltės prezumpciją galima kalbėti tik esant prielaidoms civilinei atsakomybei taikyti. Vystant minti, galima būtų teigti, kad žalai atsiradus ar esant sutartimi nustatytos pareigos nevykdymui, t.y. pažeidus nustatytą reikalavimą, asmuo laikomas kaltu ir dėl to jo veiksmai laikomi neteisėtais. Bet, kaip jau buvo pastebėta, būtent pareigos nevykdymas ar žalos padarymas yra neteisėtas veiksmas. Taigi, tol kol santykiai atitinka sutarties ar įstatymo reikalavimus, asmens veiksmai yra teisėti, esant teisėtam civilinės apyvartos dalyvio elgesiui, jo sąžiningumas prezumuojamas. Norma, įtvirtinanti kaltės prezumpciją, yra specialioji. Tai prezumpcija, kurios paisoma esant prielaidoms civilinei atsakomybei taikyti. Turint galvoje, jog civilinė atsakomybė – vienas pažeistos civilinės subjektinės teisės gynimo būdų, be

pažeidimo apskritai neįmanoma kalbėti apie civilinės atsakomybės instituto normų taikymą. Taigi, prezumuojant kaltę nėra pagrindo prezumuoti veiksmų neteisėtumo. Atvirkščiai, asmens teisės pažeidimas, veiksmų neteisėtumas yra prielaida kaltės prezumpcijai. Šis teiginys taps dar aiškesniu kiek vėliau, aptariant neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, skirtumus.

Sąžiningumo prezumpcijos ir kaltės prezumpcijos tariamąjį konfliktą pažymi ir Rusijos Federacijos civilinio kodekso komentarų autoriai: „Taikant 401 straipsnio 2 dalies, 1064 straipsnio taisyklės ir 10 straipsnio 3 dalies⁹⁵ taisyklės gali kilti sunkumų. Reikia turėti omenyje, kad 401 ir 1064 straipsniai įpareigoja prievolės pažeidėją įrodinėti savo nekaltumą, tuo tarpu, 10 straipsnyje kalbama apie asmenį, kuris nėra pažeidėjas, ir dėl to laikomas veikęs protingai ir sąžiningai (kitai sakant, jis, ginant savo teises, neturi įrodinėti savo veiksmų protingumo ir sąžiningumo).“⁹⁶ Manytina, kad RF civilinio kodekso 10 straipsnio 3 dalies nuostata įtvirtina specialią sąžiningumo prezumpciją: „tais atvejais, kai įstatymas civilinių teisių gynimą sieja su šių teisių protingu ir sąžiningu realizavimu, civilinių teisinių santykių dalyvių sąžiningumas ir veiksmų protingumas prezumuojamas“ (RF CK 10 str. 3 d.). Galima teigti, kad šitoje normoje bendras teisinių santykių dalyvių sąžiningumo prezumpcijos principas yra sukonkretinamas. Pasak RF civilinio kodekso komentaro autorių, sąžiningumo prezumpcijos taikymo ryškus pavyzdys yra įgyjamąja senatimi nuosavybėn įgyto daikto įgijėjo sąžiningumo prezumpcija⁹⁷. Taigi, nesant pažeidimui, asmuo realizuoja savo teises ir prezumuojama, kad savo veiksmuose jis laikomas sąžiningu ir protingu civilinių santykių dalyviu. Be to, yra teigiama, jog sąžiningumo ir protingumo prezumpciją paneigti turi tuo suinteresuotas asmuo. RF civilinio kodekso komentaro autorių kiek anksčiau pacituotą nuomonę galima perfrazuoti kitaip: tik prievolės pažeidėjui galioja kaltės prezumpcija, prievolės nepažeidęs asmuo laikomas veikęs protingai, sąžiningai ir kaltės jo veiksmuose nėra.

Šalia šių prezumpcijų egzistuoja ir šių prezumpcijų paneigimo paskirstymas. Kreditoriui priskirta pareiga įrodyti, jog jis patyrė žalą, jos dydį, atsiradimo būdą. Tai įrodinėdamas kreditorius turi pateikti įrodymus apie žalą, konkretaus asmens veiksmų priešingumą teisei, bei teisiškai reikšmingą priežastinį ryšį tarp šio asmens neteisėtų

⁹⁵ RF CK 10 str. „Civilinių teisių įgyvendinimo ribos“ („*Пределы осуществления гражданских прав*“) 3 d. įtvirtinta sąžiningumo prezumpcija; 401 str. „Atsakomybės už prievolės pažeidimą pagrindai“ 2 d. įtvirtinama nuostata, nusakanti prievolės pažeidėjo našta nuneigti kaltės prezumpciją; 1064 str. „Atsakomybės už žalos padarymą bendri pagrindai“ įtvirtina žalą padariusio asmens atleidimą nuo atsakomybės, jam įrodžius, jog žala padaryta ne dėl jo kaltės. – autorės komentaras;

⁹⁶ ГУЕВ, А.Н. *Постатейный комментарий к части первой Гражданского Кодекса Российской Федерации*. Издание 3-е, дополненное и переработанное. Москва: ИНФРА М, 2000, p. 647 - vertimas autorės;

⁹⁷ *Ibidem*, p. 26;

veiksmų ir kreditoriaus patirtos žalos. Tokiu būdu, kreditoriui įrodant skolininko veiksmų neteisėtumą nuneigiama skolininko veiksmų sąžiningumo prezumpcija, bet skolininko kaltės kreditoriui įrodinėti nereikia. Kai paneigiamas skolininko veiksmų sąžiningumas, tuomet daroma prielaida, jog asmuo, kita ginčo šalis, yra kaltas. Įsijungus kaltės prezumpcijos mechanizmui, skolininkas gali įrodyti savo kaltės nebuvimą bei nuneigti kaltės prezumpciją. Toks įrodinėjimo dalykų paskirstymas yra pagrįstas siekiu greitai, teisingai ir sąžiningai išspręsti ginčą. Kaip jau buvo minėta, Lietuvos civilinėje teisėje kaltė prezumuojama tiek sutartinėje civilinėje atsakomybėje, tiek deliktinėje civilinėje atsakomybėje, nors daugelyje užsienio šalių, esant atsakomybei už žalos padarymą, kaltė įrodoma kreditoriaus. Visiškai logiška yra, kad kreditoriui įrodyti sutarties pažeidimą ar žalos patyrimą delikto atveju nėra sunku. Savo ruožtu, skolininkas, siekdamas išvengti civilinės atsakomybės, t.y. turtinio pobūdžio netekimų, stengsis jam prieinamomis priemonėmis įrodyti savo nekaltumą. Tiek veiksmų priešingumas teisei, t.y. neteisėtumas, tiek ir kaltės buvimas siejamas su *bonus et diligens pater familias* elgesio vertinimu, t.y. elgesys vertinamas lyginant su pakankamo sąžiningumo, atidumo ir rūpestingumo kriterijais. Iš tiesu, LR civilinio kodekso pateikiami neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, apibrėžimai bei kaltės prezumpcijos sekmuo nuneigus sąžiningumo, t.y. veiksmų teisėtumo, prezumpciją, leidžia sutapatinti kaltę su veiksmų neteisėtumu. Panašią nuomonę išsakė Algis Norkūnas straipsnyje „Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas“⁹⁸. Taigi, ar egzistuoja skirtumai tarp kaltės ir neteisėtumo, kaip civilinės atsakomybės sąlygų? Gal, laikui bėgant, civiliniuose įstatymuose kaltės sąlygos gali būti atsisakyta ir teliks vien sąžiningumo prezumpcija ir ją paneigus jau galima bus taikyti civilinę atsakomybę?

Atsižvelgus į aptartas prezumpcijas, galima būtų pasakyti, kad neteisėti veiksmai – kaltas įstatymų ar sutarties nustatytų pareigų nevykdymas. Turint galvoje, kad Lietuvoje, skirtingai nei daugelyje užsienio valstybių, kaltė prezumuojama ir esant deliktinei civilinei atsakomybei, prie analogiškos išvados priėjo Valentinas Mikelėnas savo monografijoje „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“: „Apibendrinant aptartus sutarties pažeidimo būdus, kontinentinėje teisės sistemoje neteisėtais veiksmais yra laikomas kaltas sutarties nevykdymas ar netinkamas jos įvykdymas bei įstatymo numatytų pareigų nevykdymas ar netinkamas įvykdymas.“⁹⁹ Savo ruožtu, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Civilinės teisės ir civilinio proceso

⁹⁸ NORKŪNAS, A. Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. *Jurisprudencija*, 2002, t. 28 (20), p. 112 – 118, p. 117;

⁹⁹ MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 123;

katedros vedėjas Doc. dr. Vytautas Mizaras 2006 metais skaitydamas „Deliktų teisės“ paskaitų ciklą Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentams, kalbėjo apie tai, jog viena šių sąvokų apima kitą¹⁰⁰. Kyla klausimas, ar egzistuoja riba tarp kaltės ir neteisėtumo?

4.2. Kaltė ir neteisėtumas – ar tai skirtingos civilinės atsakomybės sąlygos?

4.2.1. Nesąžiningumas kaip neteisėtumas ir kaltė

Vertinant veiksmus per sąžiningumo, atidumo, rūpestingumo prizmę, daugelyje Lietuvos Respublikos civilinio kodekso straipsnių dažniausiai kalbama apie sąžiningą elgesį ar civilinės apyvartos dalyvio sąžiningumą (Pvz., LR CK 4.96 str., 4.97 str.). Įstatymų leidėjas į asmens sąžiningumo turinį įtraukė pareigą elgtis sąžiningai ir galimybę pasielgti sąžiningai. Turint galvoje būtent „pareigos“ ir „galimybės“ skirtumus, iš bendros *bonus et diligens pater familias* formulės galima iškristalizuoti atskirai veiksmų neatitiktį sąžiningumo reikalavimams ir atskirti asmens kaltę, kaip nesąžiningo elgesio apraiškos pasekmę.

Kaip jau buvo nagrinėta ankstesnėse Darbo dalyse, veiksmų neteisėtumas, jų priešingumas teisei nustatomas lyginant asmens elgesį su tam tikru atidaus, rūpestingo, sąžiningo žmogaus elgesio etalonu. Asmens veiksmų priešingumą teisei nustatyti, jo elgesį bandoma sugretinti su tam tikru šablonu, kuris, savo ruožtu, priklauso nuo patiemis santykiams keliamų reikalavimų ar asmens profesinio sąžiningumo, apdairumo rūpestingumo ypatumų. Taigi, nustatant veiksmų prieštaravimą teisės reikalavimams, elgesys palyginamas su konkrečią situaciją atitinkančiu *bonus et diligens pater familias* elgesio modeliu. Jeigu tam tikros profesijos atstovas arba asmuo – tam tikrų civilinių santykių dalyvis – neįvykdė jam, atsižvelgus į konkrečiai profesijai ar santykiams keliamus reikalavimus, nustatytos pareigos elgtis sąžiningai, apdairiai ir rūpestingai, galima konstatuoti jo veiksmų neteisėtumą. Pažymėtina, jog veiksmų neteisėtumas pasireiškia būtent pareigos elgtis pagal tam tikrą modelį nesilaikymu, nevykdymu. Darbo dalyje „Neteisėtumas kaip civilinės atsakomybės sąlyga“ buvo išanalizuota, jog teisėtas elgesys – tai elgesys atitinkantis tiek įstatymų ir sutarties nuostatas, tiek bendrų sąžiningumo principus. Akivaizdu, kad, nustatant tam tikras elgesio taisykles, sukuriamos civilinių santykių dalyvio pareigos. Asmuo, civilinių teisinių santykių dalyvis, žino ar turi žinoti tokių savo pareigų egzistavimą. Jis turi padaryti viską, kas iš jo yra reikalaujama, įvykdyti savo įsipareigojimus, nepažeisti pareigų. Kai jo elgesys prieštarauja jam

¹⁰⁰ 2006 m. pavasario semestro V. Mizaro „Deliktų teisės“ paskaitų ciklo asmeniniai autorės konspektai;

nustatytai pareigai, jis veikia neteisėtai. Bet ar asmuo turėjo galimybių elgtis kitaip, ar galėjo jo elgesys atitikti jam nustatytą pareigą?

Sukonkretinant tam tikrą situaciją, mes realiai galim įvertinti asmens galimybes veikti teisėtai, pagal įstatymų, sutarties reikalavimus. Kitaip sakant, mes galim įvertinti asmens sąžiningumą siaurąją prasme. Kaip jau buvo išsiaiškinta, nagrinėjant kaltės sąvoka, jos turinį, kaltė yra vertintina per objektyvų sąžiningumą siaurąją prasme, t.y. sukonkretinant situaciją bei nesiremiant asmens savybėmis ir jo psichikos būkle. Toks elgesio vertinimas sąžiningumo atžvilgu dažniausiai doktrinoje vadinamas „subjektyviu sąžiningumu“. Bet subjektyvumas šioje vietoje pasireiškia tik situacijos sukonkretinimu. Tai nebe abstraktus sąžiningumo atžvilgu veiksnių vertinimas, bet realios situacijos atitikimo sąžiningumo kriterijus vertinimas. Dar kartą norėčiau pažymėti, jog nėra visai tikslinga sąžiningumo reikalavimų susiaurinimą vadinti subjektyviu, nes vertintina yra ne pati hipotetiška situacija su tam tikromis santykių ar profesinių ypatumų prielaidomis, bet vertintinas yra pažeidėjo – skolininko – elgesys, neatsižvelgiant į šio asmens subjektyvias savybes. Būtent tokių argumentų dėka reiktų kaltę vertinti kaip objektyvų nesąžiningumą siaurąją prasme.

Taigi, kaltė yra elgesio neatitikimas sąžiningumo reikalavimams siaurąją prasme, t.y. nesąžiningas elgesys konkrečioje situacijoje. Tai jau asmens realių galimybių realizavimas, vykdant jam nustatytą pareigą. Akivaizdu, jog, atėjus laikui asmeniui laikytis jam nustatytų elgesio taisyklių, aktualiu tampa jau nebe pačios pareigos egzistavimas, bet realus santykių dalyvio elgesys. Svarbu ar asmuo pagal jam nustatytas pareigas padarė viską, ką galėjo padaryti toje situacijoje. Taigi, sukonkretinant asmens elgesį iki tam tikros realios situacijos, be bendrai jam nustatytos pareigos elgtis pagal *bonus et diligens pater familias* elgesio modelio reikalavimus, vertintinos yra asmens galimybės pasielgti pagal *bonus et diligens pater familias* elgesio reikalavimus. Jei asmuo nepasinaudoja visomis galimybėmis, kuriomis, atsižvelgus į įsipareigojimų esmę bei kitas aplinkybes, realiai galėjo pasinaudoti ir iš jo protingai galima buvo tikėtis atitinkančio šių galimybių elgesio, galima sakyti, jog asmuo yra kaltas. Būtent tokių galimybių egzistavimas ir realių asmens veiksnių palyginimas sąlygoja kaltės nustatymą.

4.2.2. Neteisėtumo sutapatinamas su kalte

Neskaidant sąžiningumo turinio pasidaro aišku, jog objektyvus nesąžiningumas plačiąją prasme apima objektyvų nesąžiningumą siaurąją prasme. Įstatymu ar sutartimi nustatyta asmeniui pareiga turi būti vykdytina, jos turinys turi būti toks, kad ją įmanoma būtų įvykdyti. Dėl to, jog pareiga vertintina jos vykdymo realumu, į šios pareigos turinį jau traukiamos abstrakčios galimybės ją įvykdyti, abstrakčiai galimų veiksmų vykdant pareigą taisyklės. Pažeidus nustatytą pareigą, asmuo veikia neteisėtai. Nustatytos pareigos pažeidimas konstatuojamas ir neteisėtas elgesys nekelia abejonių. Bet asmens elgesys, o tiksliau jo neteisėtumas, paneigia ir tinkamą pasinaudojimą pačioje pareigoje užkoduotomis abstrakčiomis galimybėmis įvykdyti pareigą. Manytina, šių samprotavimų dėka galima dar kartą įsitikinti, jog kaltės preziumavimas nuneigus sąžiningumo, kaip teisėtumo, prezumpciją yra logiškas. Jau sukonkretinus situaciją, iš daugybės abstrakčių prievolės vykdymo galimybių išfiltruojamos konkrečioje situacijoje nebeaktualios ir neįmanomos realizuoti galimybės. Išbraukus konkrečiai situacijai netinkančias galimybes, objektyvaus sąžiningo elgesio modelis susiaurinamas iki realiai egzistuojančios situacijos. Likusių galimybių pasinaudojimo vertinimas ir sudarys kaltės turinį.

Hipotetiškų abstrakčių galimybių egzistavimas ir realių galimybių egzistavimas yra labai arti vienas kito. Tuo labiau, konkrečioje situacijoje egzistavusios galimybės yra tik dalis abstrakčių galimybių visumos prievolei vykdyti. Ryšium su tokiu, ganėtinai sudėtingu *bonus pater familias* elgesio modelio išskaidymu, kartais teisės doktrinoje neteisėtumas civilinėje atsakomybėje yra sutapatinamas su kalte. Vis dėlto, teisingiau būtų sakyti, jog neteisėtumas apima kaltę, bet tai nėra tapačios civilinės atsakomybės sąlygos. Kaltė yra daug siauresnis objektyvaus sąžiningumo suvokimas nei neteisėtumas.

Tik susiaurinus sąžiningumo suvokimą, sukonkretinus situaciją galima išžvelgti kaltės atskirą egzistavimą bei suprasti jos reikšmę. Apskritai, bendrąją prasme suvokiant sąžiningą elgesį, beprasmiu tampa kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygos, buvimas. Tuo tarpu, teisingam ir sąžiningam sprendimui priimti reiktų atsižvelgti į tai, ar realiai skolininkas turėjo galimybių nepažeisti jam nustatytos pareigos. Būtent sukonkretinus hipotetinę pareigą elgtis sąžiningai iki realios galimybės pasielgti sąžiningai, tampa pastebima kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygos, reikšmė.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso normos, apibrėžiančios neteisėtumą ir kaltę, kaip civilinės atsakomybės sąlygas, suformuluotos taip, kad kyla grėsmė sutapatinti šias sąlygas. Tik gilios analizės teisės doktrinoje bei teismų praktikoje, ypač Aukščiausiojo Teismo praktikoje aiškinant ir taikant įstatymus, dėka šių sąlygų turinio

suvokimas bei jų aiškus atskyrimas viena nuo kitos gali būti teisingų ir sąžiningų sprendimų priėmimo pagrindu.

Išvados:

1. Tiek nesąžiningumui, tiek kaltei nustatyti asmens veiksmai yra vertinami objektyvaus sąžiningumo atžvilgiu, t.y. analizuojamas asmens elgesys *bonus et diligens pater familias* elgesio etalono atžvilgiu.
 - 1.1. Neteisėtumas, kaip civilinės atsakomybės sąlyga, turi būti suprantamas kaip asmens jam nustatytos pareigos veikti sąžiningai nesilaikymas. Tai yra, atsižvelgus į konkrečiai profesijai ar santykiams keliamus reikalavimus, į nustatytos abstrakčios pareigos elgtis sąžiningai pažeidimas, asmens elgesio neatitikimas objektyviam sąžiningumui plačiaja prasme.
 - 1.2. Sukonkretinant tam tikrą situaciją bei sprendžiant dėl asmens kaltės fakto, ar nustatant asmens kaltės formą, nėra atsižvelgiama į asmens vidinį pasaulį, psichikos būklę, psichinę būseną. Kaltė nagrinėjama tik vertinant, ar asmuo pasielgė pagal atitinkamai konkrečioje situacijoje esančias galimybes, ar pažeidimui neįtakojo pašaliniai, visiškai nepriklausantys nuo asmens valios veiksniai. Tariamai subjektyvus asmens elgesio vertinimas suvedamas iki situacijos sukonkretinimo. Šiuo atveju „subjektyvus vertinimas“ nėra tinkamas.
 - 1.3. Turint omenyje, jog sąžiningumas civilinėje teisėje plačiaja prasme suprantamas kaip abstraktus sąžiningumas, t.y. *bonus et diligens pater familias* elgesio etalonas, sąžiningumas siaurąja prasme, t.y. atsižvelgus į konkrečias situacijos aplinkybes, bet ne subjektyvus sąžiningumas, tiksliau atskleistų kaltės turinį. Nėra visai tikslinga sąžiningumo reikalavimų sukonkretinimą vadinti subjektyviu sąžiningumu, nes vertintina yra ne pati hipotetiška situacija su tam tikromis santykių ar profesinių ypatumų prielaidomis, bet vertintinas yra pažeidėjo elgesys, neatsižvelgiant į šio asmens subjektyvias savybes. Taigi, kaltę reiktų vertinti kaip objektyvų nesąžiningumą, nerūpestingumą siaurąja prasme.
2. LR civilinio kodekso pateikti neteisėtumo ir kaltės apibrėžimai bei sąžiningumo ir kaltės prezumpcijų koegzistavimas leidžia sutapatinti neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygas. Analogiškos problemos yra pastebėtos užsienio šalių civiliniuose įstatymuose. Tuo tarpu, neteisėtumas ir kaltė nėra tapačios sąlygos, jos turi aiškių skirtumų
 - 2.1. Neteisėtumo, kaip objektyvaus nesąžiningumo plačiaja prasme, turinys yra platesnis už kaltės, kaip objektyvaus nesąžiningumo siaurąja prasme, turinį. Tuo tarpu neteisėtumas – pareigos pažeidimas, o kaltė – konkrečios galimybės

nepaisymas, atsisakymas, nepasinaudojimas. Dėl tokio šių sąvokų skirtumo nėra tikslo laikyti, jog neteisėtumas ir kaltė yra tapačios civilinės atsakomybės sąlygos.

- 2.2. Platesnė neteisėtumo sąvoka apima tiek „turėjimą“ elgtis sąžiningai, t.y. pareigą, tiek kartu numato daugybę ar keletą hipotetinių galimybių tinkamai pasielgti. Objektyvus sąžiningumas siaurąja prasme, atsižvelgus į konkrečios situacijos aplinkybes, – likusios galimybės pasielgti sąžiningai. Neteisėtumas apima kaltę, kaip „galėjimą“ konkrečioje situacijoje pasielgti sąžiningai, nes visos galimybės, tame tarpe ir likusios, jau įėjo į objektyvaus sąžiningumo plačiąją prasme turinį.

Literatūra

Norminiai teisės aktai:

1. LR baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais), 2002 m. kovo 14 d., Nr. IX-785 (Valstybės žinios: 2002, Nr.37-1341, Nr.46 (atitaisymas));
2. LR civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais), 2000 m. liepos 18 d., Nr. VIII-1864 (Valstybės žinios, 2000, Nr.74-2262, Nr.77 (atitaisymas), Nr.80 (atitaisymas), Nr.82 (atitaisymas));
3. LR valstybės sienos apsaugos tarnybos įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 2000 m. spalio 10 d., Nr. VIII-1996 (Valstybės žinios, 2000, Nr. 92-2848);
4. LR prekių ženklų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 2000 m. spalio 10 d., Nr. VIII-1981 (Valstybės žinios, 2000, Nr. 92-2844);
5. LR autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 1999 m. gegužės 18 d., Nr. VIII-1185 (Valstybės žinios, 1999, Nr. 50-1598, 2000, Nr. 66-1985);
6. LR teismų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais), 1994 m. gegužės 31 d., Nr. I-480 (Valstybės žinios, 1994, Nr. 46-851); 2002 m. sausio 24 d., Nr. IX-732 (Valstybės žinios, 2002, Nr. 17-649);
7. Гражданский кодекс Российской Федерации (ГК РФ) от 30.11.1994, № 51 – Федеральный Закон, принят Государственной Думой Федерального Собрания Российской Федерации 21.10.1994 (ред. от 05.02.2007) (Парламентская газета, 08.02.2007).

Specialioji literatūra:

1. AMBRASIENĖ, Danutė, *et al.* *Civilinė teisė. Prievolių teisė.*; vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.;
2. GODA, Gintaras, *et al.* *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso komentaras.* Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.;
3. MIKELĖNAS, Valentinas. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai.* Vilnius: Justitia, 1995.;

4. MIKELĖNAS, Valentinas, *et al.* *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 1: Bendrosios nuostatos.* Vilnius: Justitia, 2001.;
5. MIKELĖNAS, Valentinas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolių teisė. T 1.* Vilnius: Justitia, 2003.;
6. MIKELĖNAS, Valentinas. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis.* Vilnius: Justitia, 2002.;
7. MIKELĖNAS, Valentinas. *Sutarčių teisė.* Vilnius: Justitia, 1996.;
8. MIZARAS, Vytautas, *et al.* *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos civilinėje teisėje.* Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.;
9. PIESLIAKAS, Vytautas. *Lietuvos baudžiamoji teisė.* Vilnius: Justitia, 2006.;
10. VITKEVIČIUS, P. *Civilinė teisė.; vadovėlis. 2-asis patasis. leid.* Kaunas: Vijusta, 1998.;
11. БИРЖАКОВ, М.Б. *Контракт с иностранной фирмой. Энциклопедия международных контрактных отношений.* Второе издание. Санкт-Петербург: ОЛБИС, САТИС, 1995.;
12. БРАГИНСКИЙ М.И., ВИТРЯНСКИЙ В.В. *Договорное право: Общие положения.* Москва: Издательство „Статут“, 1997.;
13. БРОКГАУЗ, Ф.А.; ЕФРОН, И.А. *Энциклопедический словарь. В 86 полутомах.; первое издание. [1890]. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16].* Prieiga per internetą: <http://www.workmach.ru/>;
14. ГУЕВ, А.Н. *Постатейный комментарий к части первой Гражданского Кодекса Российской Федерации.* Издание 3-е, дополненное и переработанное. Москва: ИНФРА М, 2000.;
15. ГУЕВ, А.Н. *Постатейный комментарий к части второй Гражданского Кодекса Российской Федерации.* Издание 3-е, дополненное и переработанное. Москва: ИНФРА М, 2000.;
16. ДОДОНОВ, В.Н., *et al.* *Большой юридический словарь.; ред. Сухарев, А.Я.* Москва: ИНФРА-М, 1998.;
17. КАЛАЧЕВ, Е.С. *Юридическая энциклопедия предпринимателя.* Москва: Издательство “ПРИОР”, 2000.;
18. СУХАНОВ, Е. А., *et al.* *Гражданское право. Том I.; отв. ред. проф. Е. А. Суханов.; учебник.;* Москва: Издательство БЕК, 1998.;
19. GADEIKIS, M. *Ikisutartinių santykių samprata. Teisės žinios. Žurnalo „Justitia“ priedas.,* 2006, Nr. 2-3 (15-16), p. 31-34.;
20. NORKŪNAS, A. *Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. Jurisprudencija,* 2002, t. 28 (20), p. 112 – 118.

Praktinė medžiaga:

1. 1985 m. liepos 25 d. EB Ministrų Tarybos direktyva 85/374/EEB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių atsakomybę už gaminius su trūkumais, derinimo, OL 1985, L 210/29.;
2. UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principai, 1994 (2004), [interaktyvus]. [Žiūrėta 2007-04-16]. Prieiga per internetą:
<http://www.unidroit.org/english/publications/proceedings/2004/study/50/s-50-98-e.pdf>;
3. LAT CBS 1999-09-27 nutartis c.b. *L.K. v. Vilniaus miesto 12-ojo notarų biuro notarė D.Jungevičienė ir DĮ UAB „Drauda“*, Nr. 3K-3-398/1999.;
4. LAT CBS 1999-11-04 nutartis c.b. *A.M. v. Lietuvos advokatų taryba*, Nr. 3K-3-584/1999, kat. 1.;
5. LAT 2000-06-16 senato nutartis Nr. A2-13 *Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turinės žalos, padarytos eismo įvykio metu.*;
6. LAT CBS 2001-01-09 nutartis c.b. *A.M. v. Lietuvos advokatų taryba*, Nr. 3K-7-168/2001, kat. 126.;
7. LAT CBS 2001-11-14 nutartis c.b. *L.S. v. Kauno raudonojo Kryžiaus ligoninė*, Nr. 3K-3-1140/2001, kat. 39.6.2.12.;
8. LAT CBS 2002-02-20 nutartis c.b. *Ž.Š. v. AB „Lietuvos taupomasis bankas“*, Nr. 3K-3-390/2002, kat. 39.2.1; 39.2.3; 39.3; 60; 94.2.;
9. LAT CBS 2002-06-13 nutartis c.b. *A.S. v. Kauno rajono 1-ojo notarų biuro notarė G. Pakerytė, Kauno rajono 2-ojo notarų biuro notarė R. Butkauskaitė, A. Povilanskienė*, Nr. 3K-7-645/2002, kat. 39.2.3; 39.6.2.13.;
10. LAT CBS 2002-12-02 nutartis c.b. *M.D. v. DUAB „Baltijos garantas“*, Nr. 3K-3-1445/2002, kat. 67.;
11. LAT CBS 2003-01-21 nutartis c.b. *R.N. v. R.V. ir kt.*, Nr. 3K-7-127/2003, kat. 39.2.3.;
12. LAT CBS 2003-03-31 nutartis c.b. *D.A. v. Valstybinė mokslo įstaiga Lietuvos onkologijos centras*, Nr. 3K-3-438/2003, kat. 39.6.2.12.; 94.3.;
13. LAT CBS 2003-05-19 nutartis c.b. *V.B. v. AB „Lietuvos žemės ūkio bankas“*, Nr. 3K-3-617/2003, kat. 39.2.1.;

14. LAT CBS 2003-09-03 nutartis c.b. *R.L., V.L. v. Z.S., Kauno miesto 7 - ojo notaru biuro notarė J. Valevičienė, Kauno miesto 20 - ojo notaru biuro notarė R. Valentiejienė*, Nr. 3K-3-764/2003, kat. 39.2.2, 39.9;
15. LAT CBS 2003-09-15 nutartis c.b. *Ž.S. v. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnybos 2-asis pulkas*, Nr. 3K-3-792/2003, kat. 39.6.2.12.;
16. LAT CBS 2003-12-08 nutartis c.b. *R.V. v. VŠĮ Kauno 2-oji klinikinė ligoninė*, Nr. 3K-3-1180/2003, kat. 39.2.4; 39.3; 39.6.2.1.;
17. LAT CBS 2004-10-04 nutartis c.b. *UAB "ERGO Lietuva" v. UAB "Baltic Logistic System Vilnius"*, Nr.3K-3-501/2004, kat. 39.6.1; 54.;
18. LAT CBS 2004-10-27 nutartis c.b. *J.K. v. I.S. –Ž.*, Nr. 3K-3-579/2004, kat. 20.6; 39.1;
19. LAT CBS 2005-04-18 nutartis c.b. *J.Z. v. VŠĮ "Marijampolės ligoninė"*, Nr. 3K-7-255/2005, kat. 44.2.4.2; 44.8.

Santrauka

Tiek Lietuvos, tiek užsienio valstybių civilinėje teisėje pastebėta neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, santykio problema. Lietuvos civiliniame kodekse pateikti šių sąvokų apibrėžimai bei kaltės prezumpcijos egzistavimas šalia sąžiningumo prezumpcijos leidžia sutapatinti minėtas civilinės atsakomybės sąlygas. Šio tyrimo autorė analizuoja neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, santykį, nagrinėja jų skirtumus.

Aprašomoji darbo dalis skirta tyrimui reikšmingų sąvokų ir reiškinių analizei. Darbe svarstomi civilinės atsakomybės, neteisėtumo ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, apibrėžimai, analizuojamas šių sąvokų turinys. Kaltės sampratos tyrimo metu analizuojamas objektyvus ir subjektyvus kaltės suvokimas, pritariama objektyviam kaltės aiškinimui civilinėje teisėje. Atskirų sąvokų tyrimo metu autorė svarsto užsienio valstybių civilinių įstatymų nuostatas.

Darbe yra iškeliamas civilinėje teisėje esančios kaltės prezumpcijos ir visuotinai pripažintos nekaltumo prezumpcijos koegzistavimo klausimas. Vertinant sąžiningumo prezumpcijos ir kaltės prezumpcijos sąveiką, nagrinėjamas kaltės ir neteisėtumo, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, santykis. Autorė analizuoja šių sąlygų sutapatinimo problemą ir paaiškina jų skirtumus.

Darbe tiriami motyvai sąlygoja autorės nuomonę, jog neteisėtumas apima kaltę. Pagrindinės išvados daromos svarstant *bonus et diligens pater familias* elgesį neteisėtumo ir kaltės aspektais. Neteisėtumas yra vertinamas kaip pareiga elgtis sąžiningai, apdairiai ir rūpestingai, tuo tarpu kaltė – kaip galimybė pasielgti atitinkant *bonus pater familias* elgesio modelį. Neteisėtumas parodomas kaip objektyvus nesąžiningumas plačiąja prasme, kaltė – kaip objektyvus nesąžiningumas siaurąja prasme.

Abstract of research study on “Comparable aspects of interaction of culpability and illicitness as conditions of civil amenability” by Natalija Bortnikaitė

Interaction issue of illicitness and culpability, as conditions of civil amenability, is pertinent to both Lithuanian and foreign civil law. Definitions of illicitness and culpability as set forth in Lithuanian civil code combined with the side-by-side existence of both presumption of honesty and conscience and presumption of culpability allows further identification of the above mentioned conditions of civil amenability. In her research study, author analyses interrelation of illicitness and culpability, as conditions of civil amenability, and examines main differences between these two notions.

The descriptive part of this research study is dedicated to examination of important concepts and analysis of factors and phenomena. Furthermore, this research study provides definition and content analysis of the aforementioned conditions of civil amenability. During analysis of concept of culpability, subjective and objective perceptions of culpability are appraised, positive argumentation of objective explanation of culpability in the context of civil law is provided. In the course of the research of separate concepts, clauses and provisions of the civil law internationally are cross-referenced and examined.

Questions are raised with regard to co-existence issue of presumption of culpability, as set forth in civil law, and universally recognized presumption of innocence.

While evaluating the interaction of presumption of conscience and presumption of culpability, examination is performed on how do illicitness and culpability, as conditions of civil amenability interrelate.

In her research study, author analyses the identification problem of the above-mentioned conditions of civil amenability and explains main differences between these two notions.

Reasons, which are made the subject of the thorough analysis in this research study, stipulate the author's opinion that the notion of illicitness actually encompasses the definition of culpability. The main conclusions are being drawn from considering *bonus et diligence pater familias* conduct in the aspects of illicitness and culpability. Illicitness is evaluated as responsibility and duty of acting conscientiously, honestly, in a circumspect manner and without carelessness meanwhile culpability is viewed as opportunity to act in accordance with the *bonus pater familias* conduct model. Illicitness is defined as objective non-conscientiousness in a broad sense while culpability is defined as objective non-conscientiousness in a narrow sense, accordingly.